Fra magasinet i Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek.

FOTO: STEIN MARIENBORG, DAGSAVISEN

Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek gjennom 100 år

Arbeiderbevægelsens Arkiv, som institusjonen opprinnelig het, ble grunnlagt høsten 1908. Den er i dag arbeiderbevegelsens eldste eksisterende kulturinstitusjon. Som tilfellet med mange av arbeiderbevegelsens institusjoner var etableringen et resultat av det nære samarbeidet mellom fagbevegelsen og Arbeiderpartiet – og det lå idealisme bak. Noen, og det var faktisk toppene i arbeiderbevegelsen, så en viktig oppgave og startet opp. Sekretariatet i Arbeidernes Faglige Landsorganisasjon og sentralstyret i Det norske Arbeiderparti vedtok på møter 23. og 27. oktober 1908 statuttene for Arkivet. Midt i februar 1909 ble Arkivets beskjedne kjellerlokaler i Folkets Hus åpnet for publikum.

Vi skal i denne historikken følge utviklingen av Arbeiderbevegelsens Arkiv fra initiativtakernes planer via den spede oppstarten og fram til dagens moderne og allsidige dokumentasjonssenter. Foregangsmennene hadde nok sine visjoner om at Arkivet skulle vokse og bli noe mer enn en kveldsåpen lesestue der arkivmateriale og først og fremst sosialistiske bøker ble samlet inn og registrert på dugnad. Men de hadde nok blitt overrasket over omfanget av nåværende samlinger, den profesjonelle bemanningen og den allsidige virksomheten.

Dristige ideelle målsettinger ble imidlertid formulert fra første stund. Arkivet skulle bli «et sentralt sted, hvorfra det kan hentes pålitelige oplysninger og data til belysning av arbeiderbevegelsens historie og nuværende virksomhet», het det i innstillingen til arkivkomiteen som forberedte etableringen i 1908. I statuttene stod det at Arbeiderbevegelsens Arkiv hadde som oppgave «at samle og opbevare alle slags trykte og skrevne dokumenter, protokoller, beretninger, brochurer, bøker, blade og tidsskrifter, billeder o.l. vedkommende arbeidernes politiske, faglige og kooperative bevægelse i Norge samt viktigere trykte

saker angaaende den udenlandske bevægelse». Kort sagt skulle Arkivet være et sted der alt ble oppbevart som kunne tenkes å fortelle noe om den nasjonale og internasjonale arbeiderbevegelsen og de ideer og synsmåter som til enhver tid gjorde seg gjeldende der.

Fra tanke til handling kan veien bli lang, som i dette tilfelle. Arkivet førte nærmest en skyggetilværelse i mange år. Ikke særlig mange visste om dets eksistens. Helt fram til 1945 ble Arkivet drevet av en ansatt på deltid og i små og lite tilfredsstillende lokaler.

Mye har endret seg i de senere tiårene. I dag har Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek 16 heltidsansatte i lyse, arbeidsvennlige kontorer og leserom. Administrativt personale, arkivarer, bibliotekarer og bildemedarbeidere blir nå ansatt etter utlysning og på faglig grunnlag, og de fleste medarbeidere har lang profesjonsutdanning. Selv om de som kjente til Arkivet og vanket der under første verdenskrig og i mellomkrigsårene fant atskillig arkivmateriale og publikasjoner av verdi, så var det først godt ut i etterkrigsperioden at også magasinene begynte å svulme opp. Arkivsamlingen er i dag på 6000–7000 hyllemeter. Bare Riksarkivets bestand av privatarkiver er litt større. I tillegg kommer omfattende samlinger av bøker, publikasjoner og et variert audiovisuelt materiale.

Arkivet førte nærmest en skyggetilværelse i mange år. Ikke særlig mange visste om dets eksistens.

Det kanskje mest bemerkelsesverdige nye trekk er at Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek har blitt et utadvendt dokumentasjonssenter som er åpent for alle. Innsamling, registrering og ordning av aktstykker er fortsatt en hovedoppgave. Forsknings- og formidlingsarbeid har imidlertid fått en stadig større plass i virksomhetens planer og praksis. Institusjonens økte betydning og nytte avspeiles også ved at den i dag inngår i et omfattende faglig nasjonalt og internasjonalt samarbeid og nettverk, og at institusjonen oppsøkes ikke bare av personer med tilknytning til arbeiderbevegelsen, men i et stigende antall av forskere, studenter og journalister.

Denne institusjonshistorien vil naturlig konsentrere seg om sentrale utviklingstrekk og forklare de mange grunnleggende endringer som har funnet sted. Som vi skal se, er det imidlertid også enkelte bemerkelsesverdige konstanter gjennom institusjonens hundreårige virksomhet. Eierforholdet er det samme, og også det vi kan kalle den særpregete skandinaviske arkivmodellen står urokket. Til tross for store politiske spenninger har alle partier på venstresiden i Norge, som i Danmark og Sverige, foretrukket å avlevere sine sentrale arkiver til én institusjon, det vil si et arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek. Internasjonalt har hovedmønstret vært oppdelte og fragmenterte arkiver etter politiske skillelinjer. Det har også vært tilfelle i Finland, der de etter hvert sterke spenninger mellom kommunister og sosialdemo-

krater førte til etablering av separate arkivinstitusjoner, tidligere også biblioteker.

Arbeiderbevegelsens Arkiv etableres

Det finnes lite kildemateriale om hvordan og framfor alt hvorfor Arbeiderbevegelsens Arkiv ble grunnlagt. Det som står klart, er at institusjonen var blant de første av sitt slag og ble opprettet før arbeiderbevegelsen hadde fått sitt store politiske og faglige gjennombrudd. I de fleste europeiske land ble tilsvarende arkiver og biblioteker først etablert etter andre verdenskrig, og da svært ofte med utgangspunkt i forsker- eller arkivarmiljøer eller rett og slett som institutter ved et eller annet universitet.

Den norske institusjonen skiller seg også ut ved at det ikke var profesjonelle historikere, arkivarer eller bibliotekarer som var initiativtakere, men ledere i arbeiderbevegelsen. Det er bemerkelsesverdig at det i nordisk arbeiderbevegelse fantes personer som så klart så den historiske verdi ved aktstykker som den unge bevegelsen alt hadde frambrakt. «Radikal som bevegelsen var, ja, ofte revolusjonær, skulle en ikke uten videre vente at sansen for tradisjon, for historisk sammenheng skulle være særlig stor,» skrev daværende daglig leder Arne Kokkvoll ved

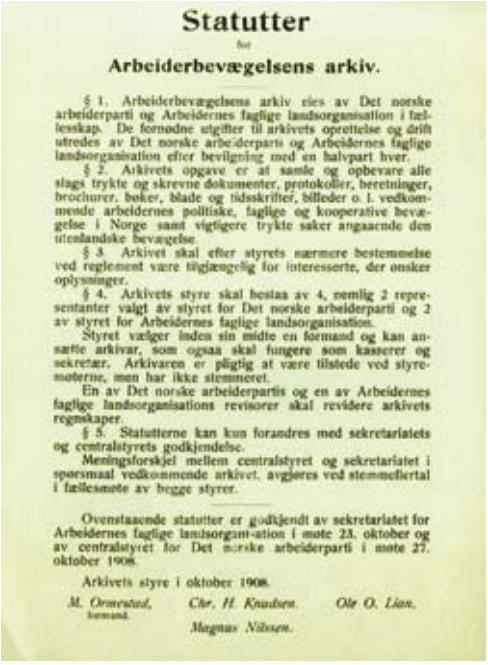

Statutter

for

Arbeiderbevægelsens arkiv.

§ 1. Arbeiderbevægelsens arkiv eies av Det norske arbeiderparti og Arbeidernes faglige landsorganisation i fælleskap. De fornødne utgifter til arkivets oprettelse og drift utredes av Det norske arbeiderparti og Arbeidernes faglige landsorganisation efter bevilgning med en halvpart hver.

§ 2. Arkivets opgave er at samle og opbevare alle slags trykte og skrevne dokumenter, protokoller, beretninger, brochurer, bøker, blade og tidsskrifter, billeder o. l. vedkommende arbeidernes politiske, faglige og kooperative bevægelse i Norge samt vigtigere trykte saker angaaende den utenlandske bevægelse.

§ 3. Arkivet skal efter styrets nærmere bestemmelse ved reglement være tilgjængelig for interesserte, der ønsker oplysninger.

§ 4. Arkivets styre skal bestaa av 4, nemlig 2 representanter valgt av styret for Det norske arbeiderparti og 2 av styret for Arbeidernes faglige landsorganisation.

Styret vælger inden sin midte en formand og kan ansætte arkivar, som ogsaa skal fungere som kasserer og sekretær. Arkivaren er pligtig at være tilstede ved styremøterne, men har ikke stemmeret.

En av Det norske arbeiderpartis og en av Arbeidernes faglige landsorganisations revisorer skal revidere arkivets regnskaper.

§ 5. Statutterne kan kun forandres med sekretariatets og centralstyrets godkjendelse.

Meningsforskjel mellem centralstyret og sekretariatet i spørsmaal vedkommende arkivet, avgjøres ved stemmefleertal i fællesmøte av begge styrer.

Ovenstaaende statutter er godkjendt av sekretariatet for Arbeidernes faglige landsorganisation i møte 23. oktober og av centralstyret for Det norske arbeiderparti i møte 27. oktober 1908.

Arkivets styre i oktober 1908.

M. Ormestad, formand. *Chr. H. Knudsen.* *Ole O. Lian.*

Magnus Nilssen.

Statuttene ble godkjent i oktober 1908.

Marius Ormestad var initiativtaker til opprettelsen av Arbeiderbevegelsens Arkiv i 1905.

Arkivets første lokaler var i kjelleren i Folkets Hus, som sto ferdig i 1907.

60-årsjubileet. Han påpekte samtidig den paradoksale situasjon at «samfunnsstormerne tidlig begynte å ta vare på sine historiske aktstykker, mens de samfunnsbevarende krefter, representert ved de borgerlige partiene, i hvert fall ikke hos oss, har gjort noe tilsvarende».

Ideen om et eget arbeiderbevegelsens arkiv kan skriftlig spores tilbake til 29. august 1905. Da foreslo Marius Ormestad, daværende formann i Jern- og Metallarbeiderforbundet, i et skriv til ledelsen i LO og Arbeiderpartiet at det skulle settes ned et utvalg for å forberede etableringen av et arkiv. Både LOs sekretariat og partiets sentralstyre støttet umiddelbart forslaget, og det ble vedtatt å opprette en «foreløbig komité» med forslagsstilleren og Magnus Nilssen, sekretær i Arbeiderpartiet, som representanter. Komiteen fikk god tid på å utrede spørsmålet. Det var klart at arkivplanene ikke kunne realiseres før Folkets Hus på Youngstorget var ferdigstilt og lokaler der gjort tilgjengelige.

Veien videre fram til den endelige beslutningen om å åpne et arkiv viste seg vanskeligere enn forslagsstillerne hadde antatt. Til å begynne med så det hele riktignok lyst ut. I juni 1906 ble det sendt et skriv til alle fag- og partiforeninger om arkivplanen. Noe senere, i 1907, ble arkivkomiteen forsterket med Chr. Holtermann Knudsen og Ole O. Lian, lederne i henholdsvis Arbeiderpartiet og LO. Men da Folkets Hus stod ferdig høsten 1907, viste det seg ikke å være ledig plass til arkivinstitusjonen. Alle ferdigstilte rom var opptatte.

Ambisjonene og tempoet måtte senkes. Også utpekingen av arkivleder måtte utsettes. Først i oktober 1908 lyktes det arkivkomiteen, der Ormestad nå var blitt utpekt som formann, å finne et lite, alternativt lokale. Det var i en del av kjelleren i Folkets Hus. Deretter ble statutter raskt vedtatt av de to eierinstitusjonene og nødvendige midler til innredning og husleie stilt til rådighet. Et par måneder senere, i februar 1909, ble dørene til Arkivet endelig åpnet for publikum. Det ble raust servert «et glas vin og kaker» da representanter for arbeiderpresse og hovedorganisasjoner ble invitert for å markere det nyåpnede arkivet i februar 1909.

Noen prangende lokaler kom ikke gjestene til. De bestod av «et større arbeidsrum til gaten, to ildsikre hvælv og et mindre rum samt egen trappenedgang». Den eneste ekstravagansen var anskaffelsen av «dyr indredning». Kravstore var verken ledelse eller de arbeidere som besøkte institusjonen. Det viktigste var å komme i gang.

Arbeiderbevegelsens Arkiv skulle bli «en brønd, hvoraf vi alle skal øse historisk viden om den norske arbeiderbevægelse», proklamerte Ormestad stolt i Social-Demokraten 22. oktober 1908. Å realisere denne visjonen skulle ta tid og kreve langt mer ressurser enn ildsjelene nok tenkte seg ved oppstarten.

Arbeiderbevegelsens Arkiv skulle bli «en brønd, hvoraf vi alle skal øse historisk viden om den norske arbeiderbevægelse», proklamerte Ormestad.

Kunnskap gir styrke

For historikere er det mulig å finne spor etter initiativ, foregangsmenn, stiftelse og tidlig drift av Arkivet. Vanskeligere er det å forklare hvorfor ledere i arbeiderbevegelsen fant det ønskelig eller nødvendig å etablere en sentral depotinstitusjon i arbeiderbevegelsen. På sikt kunne en annen mulighet ha vært å levere arkivmateriale til Riksarkivet, og bøker og andre publikasjoner som aviser, tidsskrifter og småtrykk til et offentlig bibliotek. Biblioteklösningen hadde i alle fall ikke vært unaturlig og ville ha kostet mindre. Men slik tenkte nok ikke arbeiderledere den gangen.

Enklest er det å finne ut hvor ideen til å stifte et arkiv kom fra. Det var fra Sverige, «storebroren» i den nordiske arbeiderbevegelse. Som i mange sammenhenger var det rikere og industrielt framskredne Sverige også her først ute. Alt i 1902 hadde svensk arbeiderbevegelse etablert sitt arkiv.

Nordiske arbeiderledere møttes regelmessig, og de samarbeidet godt og uforstyrret av unionskonflikter. Den fredelige unionsoppløsningen hadde da også bred støtte blant svenske sosialdemokrater. Antakelig var det under et delegasjonsbesøk i Stockholm i 1904 eller 1905 at norske arbeiderledere ble kjent med det svenske arbeiderarkivet og bestemte seg for at en slik institusjon måtte også norsk arbeiderbevegelse ha. At

inspirasjon ble hentet fra Sverige, bestyrkes av en artikkel i Ny Tid skrevet i mars 1905 av den lokale arbeiderpartiveteranen Alfred Bruås, som også hadde besøkt det svenske arkivet og var begeistret over det han hadde sett der. Hans budskap var klart: «Vi bør følge vore svenske brødres eksempel og gaa igang med et lignende foretagende.» Også den fremste pådriveren, Ormestad, framhevet i sitt skriv 29. august 1905 til LO og Arbeiderpartiet arkivet i Stockholm som «forbillede ..., som flere av os har hat anledning til at gjøre os bekjendt med». Betydningen av det nordiske samarbeid og eksemplets makt vises også ved at danske og finske sosialdemokrater etablerte sine arkiver noen måneder senere enn i Norge, i 1909.

Det var en utbredt og framsynt tankegang blant arbeiderledere at ervervelse og spredning av kunnskap var nødvendig for å fremme arbeiderklassens politiske og økonomiske interesser.

Arbeiderbevegelsens arkiver i Norden har altså en lang historie – internasjonalt var de pionerer. Mye av forklaringen på den oppsiktsvekkende tidlige og samtidige oppstarten lå i de mange og nære kontakter mellom de nordiske arbeiderbevegelser på denne tiden. Når nordiske samarbeidspartnere fulgte i svenske fotspor, må det også ha vært fordi de delte svenske sosialdemokraters syn på nytten av å ha en slik arkivinstitusjon.

Flere motiver kan her ha gjort seg gjeldende. Mest nærliggende er det å tenke seg at Ormestad og hans støttespillere var spesielt opptatte av å ha et bibliotek og et leserom der tillitsvalgte og medlemmer kunne møtes og ha anledning til å lese sosialistiske bøker, tidsskrifter og aviser. Det var en utbredt og framsynt tankegang blant arbeiderledere at ervervelse og spredning av kunnskap var nødvendig for å fremme arbeiderklassens politiske og økonomiske interesser. Kunnskap gir styrke og makt, var et hyppig benyttet slagord. Vi gjenkjenner det i taler og på faner fra den tiden. Arkivet inngår dermed som et ledd i arbeiderreisingen og det samfunnsomdannende prosjektet.

Arbeiderbevegelsen vokste fram, sa Gro Harlem Brundtland i sin tale ved Arkivets 75-årsjubileum, «fordi arbeidere, bønder og fiskere i dette landet viste vilje til å ta fremtiden i sine egne hender. De ville selv være med på forme sin hverdag. De ville selv være med å forme historien». Også de første talsmennene for et arbeiderbevegelsens arkiv la vekt på at en slik institusjon og dets samlinger ville ha stor kulturhistorisk interesse og avspeile «den iøynefaldende fremgang i foreningernes dygtighed og aandsliv i løbet af 20 år» og at «arbeiderbevægelsen har været og er en gjennemgribende *kulturbevægelse*», som Alfred Bruås skrev i Ny Tid.

«Det kommende aarhundrede er vort», het det på lederplass i Social-Demokraten 30. desember 1899. En rekke andre arbeiderledere, deriblant Marius Ormestad, var overbevist om at det 20. århundre ville preges av arbeiderbevegelsen. Åpenbart har vektleggingen av pålitelig informasjon og kunnskap, stoltheten over arbeiderklassens og arbeider-

Arkivet ble åpnet for publikum ved årsskiftet 1909–1910. Tegningen fra arkivets lokaler er fra en reportasje i Social-Demokraten 20. januar 1910.

bevegelsens framrykking og ønsket om å kunne dokumentere dens framgang og suksesser, vært hovedgrunner til å etablere et eget historisk arkiv. Og også det å etablere et arkiv kunne arbeiderbevegelsens ledere få til – og det uten støtte utenfra.

Kanskje så også arbeiderledere alt den gangen det som en fordel å holde de politiske kortene tett til brystet. Vi skal se at slike oppfatninger kommer til uttrykk senere, i 1930-årene. Når forhandlingsprotokoller, sirkulærer og annen korrespondanse ble oppbevart i egen institusjon, kunne motparten, de borgerlige partiene og næringslivsledere, ikke gjøre seg kjent med interne drøftinger og med de strategier og vedtak som ble fattet i arbeiderbevegelsens organer. Formuleringer i statuttene kan kanskje tolkes i denne retning. Det heter at Arkivet skal bare «efter styrets nærmere bestemmelse ved reglement være tilgjængelig for interesserte, der ønsker oplysninger». I praksis var dørene fra første stund åpne for allmennheten.

Antakelig tenkte ikke initiativtakerne ved etableringen svært bevisst på at Arkivet kunne stenge borgerlige «elementer» ute og sikre hemmelighold. Et arbeiderbevegelsens arkiv ville i klassekampens epoke rett og slett i navn og gavn gi et signal om at det var et sted som ble oppsøkt av personer med tilhørighet til arbeiderbevegelsen. Selv om Arkivets lesesal var tilgjengelig for alle interesserte, finnes det helt fram til 1945 ikke spor

av tanker og forslag om at også forskere, journalister eller politiske interesserte utenfor arbeiderbevegelsens rekker kunne innfinne seg i lokalene.

Det er nok derimot å trekke det for langt å se stiftelsen av Arkivet som et tidlig uttrykk for motkultur. Den spede institusjonen var neppe tenkt som et motstykke til eksisterende offentlige arkiver og biblioteker. Etableringen av arbeiderbevegelsens alternative institusjoner for idrett, opplysningsarbeid, forlag, teater, film etc. hører først og fremst mellomkrigsårene til.

På sparebluss i «usundt» lokale: 1909–35

Arkivet ble ved oppstarten drevet på sparebluss og med oppofrende frivillig innsats. Styrets budsjett for 1909 var på beskjedne 800 kroner. Arkivet holdt åpent bare én kveldstime tre dager i uken, og avlønning av daglig leder var det ikke midler til.

Startvansker og dårlig økonomi førte til at det igjen ble kalt på innsats fra Marius Ormestad. «I et helt aar har nu landsorganisationens sekretær M. Ormestad dagstøt arbeidet med arkivets ordning med aldrig svigtende interesse. Arbeidet er utført på 'fyrabend' – hans løn blir udødelighet.» Slik beskrev Social-Demokraten hans omfattende arbeid med å gjøre arkivet kjent og helt på egen hånd å ta imot, ordne og katalogisere arkivalia og bøker.

«I et helt aar har nu landsorganisationens sekretær M. Ormestad dagstøt arbeidet med arkivets ordning med aldrig svigtende interesse. Arbeidet er utført på 'fyrabend' – hans løn blir udødelighet.»

I beretningen for 1909 tok arkivar Ormestad til orde for nye, ambisiøse og framtidsrettete mål. «Arkivet burde selvfølgelig komme i besiddelse av et eksemplar av alle tryksaker, som organisationene i tidens løp har utgit, saasom cirkulærer, beretninger, love, kort, medlemsbøker, landsmøtedokumenter, fagblade m.v. samt helst ogsaa alle ældre forhandlings- og regnskapsprotokoller og kopibøker. Dessuten komplette aargange av partiblade.» Katalogen viser også at bøker og faner fra første stund inngikk i samlingen. I statuttene var imidlertid bare innsamling og oppbevaring vedtektsfestet. Ormestad satte imidlertid innsamlingsarbeidet fra første stund også inn i en videre formidlingsmessig sammenheng. Det var selvsagt viktig å samle inn et stort og representativt materiale og få «arkivets grundlag og system i orden». Men det skulle også tjene en annen hensikt – å gi mulighet på sikt til å få skrevet «en større beretning om fagforeningsbevægelsens historie».

Alt i et «circulære» som ble sendt ut ved årsskiftet 1908–09 utdypet Ormestad sin visjon:

«Arkivet er tænkt at skulle bli et centralt sted, hvorfra der kan hæntes paalitelige oplysninger og data til belysning av arbeiderbevægelsens

Bildet av arkivar Marius Ormestad sto på trykk i Social-Demokraten 20. januar 1910.

historie og nuværende virksomhet. Arkivet, naar det kommer i orden, vil derfor bli av kulturhistorisk værd, likesom det vil faa stor praktisk betydning for organisationerne og deres mænd (sic) i deres virke fremover ... En ligefrem fare ved den nuværende mangel paa ordning i denne henseende er det, at saameget av blivende historisk værd gaar tilspilde, fordi de enkelte foreninger og private personer tid om anden av plassmangel eller paa grund av manglende samlersans tilintetgjør mange dokumenter, som kanske netop faar stor værdi i et centralarkiv.»

Arbeiderbevægelsens arkiv

i Folkets hus

er aapent til mottagelse av arkivsaker som regel hver virkedags aften kl. 7—8.

Henvendelse kan ogsaa ske til Landsorganisationens kontor 9—2 og 5—7. Telefon 8564.

Annonse i Social-Demokraten i 1910.

Sirkulæret var underskrevet av styret for Arbeiderbevegelsens Arkiv. Dermed hadde arbeiderlederne slått fast at Arkivet hadde to hovedoppgaver framover: både å ta vare på og spre kunnskap om arbeiderbevegelsens historie. Det er grunn til å merke seg bredden som var tiltenkt både arkivets virksomhet og samlinger helt fra starten.

Ormestads aktive markedsføring av Arkivet i arbeiderpressen og ved sirkulærer til over 1000 fag- og partilag, bar frukter. En del materiale ble sendt inn alt det første året. 5611 dokumenter ble ordnet og registrert på i alt 524 katalogkort. Ingen dårlig start, takket være entusiasmen og dugnadsarbeidet til en travelt opptatt LO-sekretær, den nye posisjonen i fagbevegelsen han hadde blitt valgt inn i for perioden 1909–11.

Selv om arkivstoffet begynte å komme inn alt i 1909, så gikk det ikke

så raskt som Ormestad hadde håpet. I årsmeldingen for 1909 klaget han over at Arkivet syntes «at være lite kjent, eller maa forstaaelsen av arkivets fremtidige betydning endnu være liten». Som senere daglig leder Arne Kokkvoll skrev: «Den gode Ormestad hadde ennå ikke oppdaget at en arkivar nok helst bør ha nærmest ubegrenset tålmodighet.»

Også Ormestads etterfølger, Oscar Ruud, beklaget i et brev til Social-Demokratens journalist Jakob Friis 13. februar 1910 at «arkivet endnu omfattes med saa altfor liten interesse av organisationsfolk». Han merket seg også et annet bekymringsfullt trekk. Ute i landet var det flere som reagerte på å sende fra seg materiale til et sentralt arkiv i hovedstaden og begynte å tumle med planer om å etablere lokale arkiver for arbeiderbevegelsen. Ruud advarte i et sirkulære datert 14. mars 1910 mot slik ødsling av tid og penger. Han viste til vedtaket om et sentralarkiv som hovedorganisasjonene i arbeiderbevegelsen nylig hadde fattet. Han fulgte opp ved i mai å invitere Arbeiderpartiets landsmøterepresentanter til omvisning i arkivet. Med sin kontante inngripen satte Ruud en foreløpig stopper for konkurrerende regionalisme. Først utover i 1960- og 70-årene brast demningen. Som vi skal se, skjedde etableringen av de regionale arbeiderbevegelses arkiver da med en helt annen oppslutning fra Oslo-arkivets side.

Også framtredende personer i arbeiderbevegelsen som Ole O. Lian, Kyrre Grepp, Adam Egede-Nissen og Ellisif Wessel var innom Arkivet.

Hvem var det så som besøkte Arkivet ved starten? Bare for ett år finnes det mer fullstendige opplysninger. I 1910 ble alle de 240 besøkende registrert med navn og stilling. De fleste var vanlige arbeidere, men også framtredende personer i arbeiderbevegelsen som Ole O. Lian, Kyrre Grepp, Adam Egede-Nissen og Ellisif Wessel var innom Arkivet. Blant de registrerte var også et par studenter og professor Nikolai Rygg, den senere kjente sjefen for Norges Bank. Alt tyder på at dette mønstret, med få eller ingen besøkende utenfor arbeiderbevegelsens rekker, holdt seg helt til godt etter 1945.

Smått med penger og faglig oppslutning

Heller ikke når det gjaldt innsamlingsarbeid, bemanning, økonomi og lokaliteter kan det spores betydelig vekst og endring i de følgende par tiårene. Virksomheten gikk fortsatt på sparebluss og med dugnadsinnsats.

«Hittil har arbeiderne, såvel deres institusjoner, interessert seg svært lite for arkivet,» skrev daværende arkivar Edvard Andersen i Arbeiderbladet midt i 1920-årene. I en beretning utarbeidet sist i 1920-årene ble det konstatert at Arkivet «i høieste grad» ble forsømt. Det var fortsatt bare åpent tre kvelder i uken. Arkivaren drev arbeidet på sin fritid. Økonomien var slett, og det var «liten interesse fra enkelte organisasjoners side».

Fagforbundene ble opp gjennom årene stadig minnet om å levere sine protokoller og annet materiale til bevaring i Arbeiderbevegelsens Arkiv. Bildet er tatt i lokalene til Kristiania Underordnede Handelstands forbund rundt 1925.

Innsamlingsarbeidet skulle således gå langt saktere enn ildsjelene håpet. Særlig distriktene hang etter. Osloforeningene, som i hovedsak også var de eldste i arbeiderbevegelsen, var mer påpasselige med å levere arkivalia. Også i 1930-årene var det nødvendig med påminninger i aviser og sirkulærer om at personer og foreninger i arbeiderbevegelsen måtte bli flinkere til å ta vare på protokoller, beretninger og saksarkiv «og bringe dem i trygg bevaring på det sted de rettelig hører hjemme: Arbeiderbevegelsens arkiv», som det het i et innlegg i Arbeiderbladet i november 1932. Det ble blant annet vist til behovet for slikt materiale når parti- og fagforeninger framover skulle skrive sine jubileumsskrifter. Den redaksjonelle tittelen på innlegget var framsynt og manende: «Er arkivet i orden. Eftertiden skal skrive historien – men nutiden skal sørge for materialet.»

Det skulle imidlertid ta enda noen tiår før det ambisiøse budskapet fra stiftere og de få senere ildsjeler ble virkeliggjort og innsamlings- og formidlingsarbeidet virkelig kunne skyte fart. Enda lengre tid skulle det ta å få utarbeidet forbundshistorikker og den norske fagbevegelsens historie.

Mye av forklaringen ligger i at eierne, LO og Arbeiderpartiet, ikke var villige til å bevilge mer penger til driften av Arkivet. Det het i statuttene

Stillingen som arkivar var en deltidsjobb for politikere og tillitsvalgte i fagbevegelsen, og det førte til hyppige skifter. Etter Ormestad fulgte (f.v.) Oscar Ruud, Gunnar Ousland, Ludvig Hansen, Jacob Friis og Rolf Hofmo.

at LO og Arbeiderpartiet skulle dekke driftskostnadene med en halvpart hver og begge skulle ha to representanter i styret. Ingen av partene hadde flust med midler, og Arkivet hadde, forståelig nok, lav prioritet i forhold til basisoppgaver og andre påtrengende gjøremål.

Det fremmet heller ikke virksomheten at raske skifter av arkivarer og medlemmer av arkivstyret lenge var et vanlig mønster. Det hadde sammenheng med at det var travelt opptatte politikere og tillitsvalgte i fagbevegelsen som tok sin «verneplikt» i Arkivet og i dets styre for en kortere periode. Noe ble imidlertid gjort. Eiere og arkivstyre sørget etter Ormestads avgang for at den beskjedne virksomheten kom inn i noe fastere former ved at det ble tilsatt en deltidslønnet arkivar. Oscar Ruud, daværende formann i Centralforeningen for boktrykkere, fungerte noen måneder. Deretter kom Gunnar Ousland, mest kjent i ettertid som arkitekten bak Fellesprogrammet i 1944–45 og som hovedforfatteren av LO-historien som ble utgitt i 1949. Ousland ble etterfulgt av Ludvig Hansen, Jakob Friis og Rolf Hofmo.

Det nordiske søsterinstitusjonenes arbeid og løsninger ble alt fra starten brukt som modell og argument i det hjemlige arbeid for mer ressurser.

Hofmo ble ansatt som arkivar etter initiativ fra partiformann Kyrre Grepp, men med en noe annen hovedoppgave enn forgjengerne. I noen år etter bolsjevikrevolusjonen i 1917 bestod hans arbeid ikke først og fremst i å samle inn aktstykker, men gjennom norske sjøfolk å spre revolusjonær litteratur til alle verdenshjørner. Som Arne Kokkvoll senere påpekte, ble reolene i arkivet for dette arbeidet «et skalkeskjul og en viktig mellomstasjon».

Det løpende arbeidet til arkivarene i de få uketimene de hadde til rådighet, måtte nødvendigvis bli begrenset. Det kunne likevel bli travelt nok alene på kveldsøktene når de opptil fem–seks lesesalsgjestene skulle betjenes, avisopprop og sirkulærer om Arkivet forfattes og arkivalia og publikasjoner ordnes og registreres.

En sjelden gang møttes også nordiske arkivledere for å utveksle erfaringer og ta opp felles anliggender. Et nordisk institusjonsmøte fant sted i 1912, de neste i 1928, 1943, 1945, 1950 og 1968, i 1943 og 1945 med

Deltakere på den nordiske arkivkonferansen i Stockholm 1928. Bak fra venstre: Fredrik Åhlander, Sverige, Edvard Andersen, Norge, Ivar Dahlberg, Sverige og Øistein Marthinsen, Norge. Sistnevnte var Arkivets styreleder på den tiden. Foran sitter Anna Wiik, Finland, Oscar Borge, Sverige og Oluf Bertold fra Danmark.

begrenset deltakelse. Noen særlig systematikk og bredde hadde ikke det tidlige nordiske samarbeidet. Det mest varige og omfattende tiltaket var utvekslingen av bøker og annet trykt materiale. Mer jevnlige møter og besøk ble først etablert fra sist i 1970-årene.

På det nordiske møtet i 1928 viste rapportene fra de forskjellige land, at arbeiderbevegelsens arkiv i Sverige var «absolutt det beste i sitt slag i Skandinavien». Det hadde best økonomi – ti ganger større budsjett enn det norske, et par heltidsansatte, de største og mest komplette samlinger og også velegnede lokaler, som alt på denne tiden ble hyppig besøkt ikke bare av arbeidere, men også av forskere og studenter. Arkivene i Finland og Danmark fungerte også bra. De to norske representantene var i elev-rollen og måtte beskjemmet sammenfatte «at våre kollegaer blev forbauset» over de vanskelige arbeidsbetingelsene og «de lave årlige beløp som ble stillet til arkivets dissposisjon (sic)». Styreleder Øistein Marthinsen føyde nok en gang til et håp om at norsk arbeiderbevegelse kunne vise Arkivet «litt mere interesse» og «at vi her i Norge kunne makte å skape noe lignende». De nordiske søsterinstitusjonenes arbeid og løsninger ble slik alt fra starten brukt som modell og argument i det hjemlige arbeid for mer ressurser.

Litt framgang var å spore. Ved siden arkivmateriale begynte også

bilder og plakater så smått å komme inn. Hovedtyngden utgjorde likevel trykte publikasjoner av ulike slag: aviser, tidsskrifter, brosjyrer og framfor alt bøker.

Så mange penger hadde riktignok ikke arkivledelsen til innkjøp av bøker. Men mange av lederne i parti og fagbevegelse var flittige samlere og lesere av sosialistisk og annen litteratur. Utover i 1920- og 30-årene vokste boksamlingen først og fremst ved at Arkivet mottok flere store testamentariske gaver, blant annet sist i 1920-årene etter LO-formann Ole O. Lian og partiformann Chr. Holtermann Knudsen. I tillegg sendte de nordiske søsterinstitusjonene hverandre årlig et betydelig antall skrifter og bøker. Denne utvekslings- og gaveordningen tok til rett etter at de nordiske arkivinstitusjonene var blitt etablert. Kort etter starten sørget også arkivar Ruud for at det ved henvendelser til Stortingets presidentskap og til Statistisk sentralbyrå årlig ble tilført arkivet viktige dokumenter og publikasjoner fra disse institusjonene.

Ettersom det var samlingen av bøker, aviser, tidsskrifter og småtrykk som lenge ruvet i magasinene, hadde helt fram til 1960-årene en riktigere betegnelse på institusjonen vært Arbeiderbevegelsens Bibliotek, ikke Arbeiderbevegelsens Arkiv. Betegnende nok var det tanker om en fusjon med et bibliotek og ikke en arkivinstitusjon som i 1930-årene kunne ha satt en stopper for den fortsatte eksistensen til Arbeiderbevegelsens Arkiv.

Arkivet til Deichmanske bibliotek?

I planleggingsfasen og de første par tiårene etter oppstarten var det ingen som bestred at det var i Folkets Hus i Oslo at Arbeiderbevegelsens Arkiv hadde sin naturlige plass. De trange og lite egnede kjellerlokalene for Arkivet i Folkets Hus bidro imidlertid til at det i 1930 ble innledet forhandlinger med styret i Deichmanske bibliotek om overflytting dit.

I den skriftlige henvendelsen som Arkivets styre sendte sine eierinstitusjoner til uttalelse ble det vist til at Arbeiderbevegelsens Arkiv hadde en verdifull boksamling, men «arkivlokalet er uhensiktsmessig og leserommet mørkt og usundt». Det var ikke bare mangel på lys og frisk luft som plaget. I beretningen for 1921 står det at de underjordiske «katakomber» var «sprengt dernæst umulige som arbeidssteder» ... «Rotter og mus og andre husdyr tumler sig der med liv og lyst. Skal der kunne bli skik paa arkivet maa det løftes op av kjelderen og skaffes lokaler, hvor folk kan opholde sig.»

Sparehensyn gjorde seg nok også gjeldende, men var neppe alene utslagsgivende for flytteplanene. Tanken var at LO og Arbeiderpartiet etter overføringen til Deichmanske bibliotek fortsatt skulle gi årlige bidrag til driften av samlingen. Det forutsattes også at samlingen skulle

suppleres og fortsatt være i Arkivets eie. Iallfall i første omgang var det altså bare tale om deponering av arkiv- og boksamlingen i Deichmanske bibliotek.

Utspillet om flytting av Arkivet har åpenbart støtt på vansker både i arbeiderbevegelsens besluttende organer og i den påtenkte samarbeidsinstitusjonen. Både LO og Arbeiderpartiet gav riktignok i første omgang, sommeren 1930, prinsipiell tilslutning til flytteplanene, dog uten å forplikte seg til å gi årlige tilskudd til samlingene i Deichmanske bibliotek, slik ledelsen i denne institusjonen forutsatte. Administrasjonen her var tydeligvis ambivalent til forespørselen om lokaler. Ikke alt materialet passet inn, ble det framhevet i et skriv til bibliotekets tilsynskomité 17. januar 1931. «Der kunne reises prinsipielle innvendinger mot å innlemme disse samlinger organisk i våre, da de ved sin karakter peker ut over bibliotekets hittidige opgaver. Navnlig gjelder dette den arkivmessige del, langt mindre den omtalte boksamling, som falder innen for områder av stor almindelig interesse.» Oslo kommune, som også fikk spørsmålet til behandling, så bort fra innvendingene og innstilte i 1933 på at Arbeiderbevegelsens Arkiv skulle få plass i Deichmanske biblioteks nybygg. Det hadde kanskje betydning at kommunen på dette tidspunktet var styrt av Arbeiderpartiet.

Oslo kommune så bort fra innvendingene og innstilte i 1933 på at Arbeiderbevegelsens Arkiv skulle få plass i Deichmanske biblioteks nybygg.

Nå var det arkivstyret i Arbeiderbevegelsens Arkiv som satte bremsene på i et brev til eierinstitusjonene 9. mars 1933. Under ingen omstendigheter var det aktuelt å overlate arkivmaterialet til et offentlig bibliotek. I grunnen var det bedre å utsette spørsmålet og håpe at Arkivet kunne få utvidet sin virksomhet med nye større og mer hensiktsmessige lokaler i Folkets Hus.

Svaret fra LOs sekretariat gav ingen retningslinjer. Ballen ble dermed spilt tilbake til arkivstyret. Samtidig helte LO-ledelsen isvann på forhåpningene om ekspansjon. Arbeiderbevegelsens Arkiv kunne ikke regne med økt pengestøtte fra Landsorganisasjonen.

Det negative svaret skremte ikke arkivstyret fra noen måneder senere på nytt å kreve nødvendige lokaler og nå også midler til å ansette en arkivar «som også mitt (sic) på dagen har fast arbeidstid og åpningstid i arkivet». Fortsatt var Arkivet kveldsåpent bare en time tre dager i uken. De nye mer ambisiøse planene innebar at tilskuddene fra eierinstitusjonene måtte mer enn fordobles, fra 3000 til 7200 kroner.

Opplegget innebar samtidig at arkivstyret sist i 1933 droppet sine tidligere planer om overflytting av boksamlingen til Deichmanske bibliotek. Arkivstyrets formann, LO-representanten A.E. Gundersen, utarbeidet et skriv til sekretariatet og sentralstyret på følgende grunnlag: Deichmanske bibliotek var villig til å påta seg forvalteransvaret, men bare på bestemte vilkår. Arkivet måtte delfinansiere en funksjonærstil-

ling, dekke utgifter til leie og renhold av et lokale på drøyt 100 m² samt bekoste nyanskaffelser og teknisk utstyr. Det var også et uttrykkelig krav at Arkivets trykte samlinger måtte gjøres tilgjengelig for alle i lesesalen.

Både arkivstyret og de to eierinstitusjonene endte opp med å avvise overflytting på disse vilkårene. Den praktisk-økonomiske begrunnelsen var knyttet til at Deichmanske bibliotek bare ville ta imot trykte publikasjoner, ikke arkivmateriale, faner og fotografier. For å passe på denne delen av samlingen, som fortsatt ikke skulle være tilgjengelig for alle og enhver, måtte eierne fortsatt bekoste et eget arkivlokale og lønne en person på deltid. Sammen med de økonomiske betingelsene som Deichmanske bibliotek hadde stilt, ville de totale utgiftene øke betraktelig.

Arkivet forble en liten og tillukket institusjon for oppbevaring av materiale som den mottok fra arbeiderbevegelsens organisasjoner og ledere, og et sted der et fåtall interesserte og studerende medlemmer kunne finne lesestoff.

Dertil kom bekymringen for svekket hemmelighold. Som følge av Deichmanske biblioteks krav «vil også arkivets skrifter bli tilgjengelig for våre motstandere». Arbeiderbevegelsens ledere så altså den gang selv *trykt* materiale som et problem med hensyn til adgang. Det viser både at klasse- og meningsforskjellene fortsatt ble opplevd som store og at liberalt innsyn ikke var et ideal som ble tilstrebet.

Med unntak fra følerne om samarbeid med Deichmanske bibliotek og den jevnlige utvekslingen av publikasjoner med nordiske søsterinstitusjoner hadde Arbeiderbevegelsens Arkiv, så vidt vi kan se av kildene, ingen kontakt med offentlige arkiver, biblioteker eller forskningsmiljøer i perioden 1905–40. Arkivet forble en liten og tillukket institusjon for oppbevaring av materiale som den mottok fra arbeiderbevegelsens organisasjoner og ledere, og et sted der et fåtall interesserte og studerende medlemmer kunne finne lesestoff. De framtidige formidlingsoppgavene som grunnleggeren Marius Ormestad så for seg, var det ingen mulighet til å realisere med knappe midler og tilfeldig og skiftende bemanning.

Tegn til mer satsing og profesjonalisering: 1936–40

Utover i 1930-årene opplevde så vel parti som fagbevegelse en kraftig medlemsvekst. Denne framgangstiden reflektertes også i Arkivets virksomhet. Etter over tjue år preget av stagnasjon og nøysom konsolidering opplevdes de første tegn på en ny giv. Noe måtte også gjøres for å løse de plass- og lokalitetsproblemer som lå til grunn for samarbeidsplanene med Deichmanske bibliotek.

De viktigste nye grep ble tatt i 1936. Arkivet fikk utvidet sine lokaler i Folkets Hus betraktelig og var nå åpent alle hverdager bortsett fra

lørdager fra kl. 17.00 til 19.00. Et forslag fra 1933 om også å holde åpent en time midt på dagen ble derimot ikke realisert. Den nye, utvidete lesesalen ble beskrevet som «en tiltalende arbeidsplass for interesserte som vil søke oplysninger i Arbeiderbevegelsens arkiv». Beretningene viser også at besøkstallet økte. Samtidig ble virksomheten omorganisert og Henrik Mikael Johnsen Hjartøy tilsatt som arkivar. I styret ble også en mer kraftfull person, Konrad Nordahl, valgt inn for perioden 1938–40. I 1939 ble Nordahl konstituert formann i LO.

Hjartøy var utdannet som bibliotekar og alt tenkt tilsatt som arkivar i 1932. Hjartøy var, het det i beretningen, en kunnskapsrik mann som behersket flere språk. Det ble også vist til at han kombinerte partimedlemskap med solid og relevant yrkesmessig erfaring. Han ble i beretningen, med rette, tilskrevet mye av æren for oppbyggingen av den store og til dels unike samlingen av sosialistiske skrifter på biblioteket i Rjukan. Han arbeidet der i perioden 1917–36. Styret i Arbeiderbevegelsens Arkiv håpet at med tilsettingen av Hjartøy ville boksamlingen på Rjukan følge som «medgift». Hjartøy selv var for det. Han henviste til dårlig kommunal økonomi i Rjukan og at den eldre sosialistlitteraturen ville få langt flere lesere i Oslo.

Det ble med tanken. Ingen kulturinstitusjon gir gjerne frivillig slipp på sine mest verdifulle samlinger, og partifellene på Rjukan satte foten ned. Det lyktes heller ikke styret i 1930-årene å få det velstående Norges

Henrik Hjartøy var arkivar og styreleder for Arbeiderbevegelsens Arkiv i en årrekke. Her er han fotografert på sitt kontor i Wilsesgate i 1946.

Kooperative Landsforbund (NKL) som bidragsyter på linje med LO og Arbeiderpartiet. Agnet det ble lokket med, en spesialavdeling for NKL i Arbeiderbevegelsens Arkiv, fristet ikke nøkterne kooperativledere. Med begrensete midler ble det heller ikke noe av den løselige ideen som ble fremmet tidlig i 1930-årene om å gjøre Arkivet til et livskraftig kultursentrum. I beretningen het det at arbeiderbevegelsen manglet et slikt forsamlingssted, og som også den tiltakende opplysningsvirksomheten trengte.

Hjartøy kunne både sitt fag og administrasjon, og det trengtes.

Ved tiltredelsen hadde Hjartøy flyttet fra Rjukan og hadde sin hovedstilling som katalogsjef ved Deichmanske bibliotek i Oslo, Fra 1946 til 1962 var han sjef for denne institusjonen og samtidig styreleder i Arbeiderbevegelsens Arkiv fram til han døde i 1971. Både i sin bistilling som arkivar og deretter som mangeårig styreleder skulle han nedlegge en stor innsats for Arbeiderbevegelsens Arkiv.

Under Hjartøys daglige oppsyn og effektive ledelse sist i mellomkrigsårene fikk Arkivet et mer profesjonelt preg. Bestanden økte betraktelig, både som et resultat av gaver og større deponeringer av arkivstoff. Blant annet ble Mot Dags bibliotek overført etter oppløsningen av organisasjonen i 1936. Bemerkelsesverdig er det også at deler av arkivet til det tyske venstresosialistiske Sozialistische Arbeiterpartei Deutschlands (SAP) og en samling med til dels unike eksiltidskrifter og illegale aviser ble sendt fra Paris til Oslo før krigsutbruddet. SAP ble stiftet i 1931 av utbrytere fra det store sosialdemokratiske partiet SPD. SAP-flyktninger, den mest kjente er Willy Brandt, samarbeidet tett med Arbeiderpartiet. Som Einhart Lorenz skriver annet sted i årboka, var Hjartøy en av dem som hjalp med å smugle penger inn til illegalt arbeid i Tyskland og ble dermed betrodd verdifulle aktstykker.

Sist i mellomkrigsårene ble Arkivets samling løselig anslått til 5000 bøker, 20 000 småtrykk, 600 bind aviser «og forøvrig et ubestemmelig antall (flere hundre) foreningsprotokoller og lign.» Alt det avleverte materialet ble, som det med stor tilfredshet ble slått fast i beretningen, ordnet «etter moderne prinsipper». Men de sentrale aktørene i arbeiderbevegelsen, som LO, Arbeiderpartiet og fagforbundene, hadde altså ennå ikke gitt fra seg protokoller og saksarkiver.

Hjartøy kunne både sitt fag og administrasjon, og det trengtes. Da han overtok, var arkivet i en slik forfatning «at det så nesten håpløst ut å begynne på oprydningen og ordningen av det». Det var en masse lakuner, særlig når det gjaldt arbeiderbevegelsen utenom Oslo. Som han selv beskrev oppgaven, måtte han «bokstavelig talt måkke skitt». Etter et par års energisk arbeid var Arkivet, mente Hjartøy, blitt «presentabelt for hvem som helst».

Og hans ambisjoner vokste. «I løpet av de nærmeste fem–seks årene måtte Arkivet fordoble sitt areale til 300 m², på litt lengre sikt til 500 m².

På den måten kunne «Arkivet selvsagt utvikles til å bli et like nyttig arbeidsredskap for våre organisasjoner som f. eks. arkivet i Stockholm er det for den svenske arbeiderbevegelse». Målestokken var «storebroren» i øst. Kanskje mer bemerkelsesverdig er det at Hjartøy, med sin profesjonelle bakgrunn, i dette og andre skriv fortsatt innskrenket Arkivets betydning til å tjene arbeiderbevegelsen.

Med tilveksten av medlemmer i arbeiderbevegelsen og Hjartøys faglige autoritet og påtrykk ble det også litt lettere å få penger til Arkivets virksomhet. Det var LO som nå finansielt trakk det tyngste lasset. Midt i 1920-årene hadde bevilgningsfordelingen mellom eierinstitusjonene blitt endret. Fram til andre verdenskrig bidro Arbeiderpartiet årlig bare med det halve av LOs bidrag. Det var også LO som bar hovedbyrden når det av og til oppstod behov for ekstraordinære tiltaksmidler, som i 1938 og 1939. For å få forsert gjenstående ordningsarbeider ble Hjartøy frikjøpt to måneder fra Deichmanske bibliotek, og det ble også av LO skaffet til veie penger til ekstrahjelp. Hjartøy tok i tillegg jevnlig og uselvisk på seg ulønnet veiledningsarbeid før og etter stengetid. Litt hjelp fikk han nå også av en lønnet assistent, bibliotekar Øivind Berntsen. Også Berntsen hadde sin hovedstilling ved Deichmanske bibliotek. Etter krigen skulle han i mange år framover lede det daglige arbeidet i Arbeiderbevegelsens Arkiv.

Men krav om assistanse fra andre institusjoner i arbeiderbevegelsen bremset i perioder det forserte registrerings- og ordningsarbeidet. Hjartøys arbeidskraft og kunnskaper trengtes blant annet i 1939 for å få orden også på biblioteket på Sørmarka.

Ansettelsen av Hjartøy var et tegn på at eierinstitusjonene nå la mer vekt på profesjonell drift og var villige til så smått å utvide virksomheten. Det tyske angrepet og den etterfølgende okkupasjonen satte imidlertid en foreløpig stopper for planene om en forsiktig, men gradvis utbygging og modernisering av Arkivet.

Fagbevegelsens arkiv 1940–45

Ikke alle aktører i arbeiderbevegelsen ble handlingslammet ved det tyske angrepet 9. april 1940. Også nå fikk Arbeiderbevegelsens Arkiv dra nytte av Hjartøys handlekraft og forutseenhet. Allerede i aprildagene besluttet han i samråd med styreleder «i all stillhet» å forandre Arkivets navn til Fagbevegelsens arkiv. På døren ned til kjellerlokalene ble det nye navn påmalt, og det ble anskaffet stempler, skrivepapir og konvolutter med det nye navnet. Ifølge Hjartøy bidro navneskiftet til at institusjonen fikk «en forholdsvis ubemerket tilværelse under krigen».

Arkivlederen gav ingen mer utførlig begrunnelse for navneskiftet. Mye tyder på at han forutseende antok at tysk okkupasjon ville innebære at de

norske partiene, særlig på venstresiden, ville få vansker og kanskje bli forbudt. Fortsatt kjempet regjeringen Nygaardsvold ved hjelp av norske og allierte styrker mot den tyske overmakten i store deler av landet.

Fagbevegelsens eksistens fortonte seg altså for Hjartøy våren 1940 ikke truet i like stor grad. Arbeidshjulene måtte holdes i gang, og med visse tilpasninger kunne tyskerne se seg tjent med at LO og fagforbundene bestod og løste viktige basisoppgaver. Hjartøy må ha tenkt seg at det ville være større sjanser for å unngå tyskernes oppmerksomhet og vrede under et annet, mer beskyttende navn.

Slik ble det også. Da tyskerne i september 1940 forbød all partivirksomhet, med unntak av Nasjonal Samling, sørget okkupasjonsmakten for å beslaglegge NKPs og DNAs sentralarkiver.

Slik ble det også. Da tyskerne i september 1940 forbød all partivirksomhet, med unntak av Nasjonal Samling, sørget okkupasjonsmakten for å beslaglegge NKPs og DNAs sentralarkiver. Disse arkivene er ikke kommet til rette. Noe mer vet man ikke. Et uverifisert rykte er at dette partimaterialet senere ble overført til Berlin og ødelagt under sluttkampene der. Det er heller ikke funnet noe holdepunkt for en annen mulighet – at russerne etter erobringen av den tyske hovedstaden fant de norske partiarkivene og overførte dem til Moskva.

Som følge av at LO og fagforbundene fortsatte å virke, fikk Fagbevegelsens arkiv være i fred for tyskerne under krigen. Det samme gjaldt for de arkiver som hovedorganisasjonene i fagbevegelsen ennå ikke hadde avlevert til depotinstitusjonen. Blant annet arkivene etter LO gikk derfor uten store lakuner tilbake til stiftelsen i 1899.

Hjartøy var imidlertid ikke trygg på at navneskiftet var tilstrekkelig til at tyskerne ville holde seg unna. Alt i april 1940 tok han forholdsregler mot tyske beslag og ødeleggelser. Det han definerte som viktige arkivsaker, ble pakket i kasser og gjemt forskjellige steder i og utenfor Oslo. Hjartøys venner og medarbeidere i Deichmanske bibliotek sørget også for å plassere mange verdifulle trykksaker og protokoller til dels i bibliotekets magasiner og til dels på andre antatt sikre oppbevaringssteder. «Intet av dette er kommet bort,» konstaterte Hjartøy med stor tilfredshet i sin beretning om Arkivets virksomhet i krigsårene.

Slik forholdene var under okkupasjonsårene, ble det nødvendig for Fagbevegelsens arkiv å innskrenke driften og redusere kostnadene. Det hadde også sammenheng med at tyskerne oppløste partiene. I perioden 1941–45 var derfor LO alene om å bevilge midler til Fagbevegelsens arkiv. Når aktiviteten lå nede, hadde det ikke bare sammenheng med krigssituasjonen og slunken kasse. Hjartøy pådro seg et komplisert lårbeinsbrudd i november 1940 og var sykemeldt til mars 1942. Senere satte opprulling av hans motstandsvirksomhet en stopper for arbeidet i Fagbevegelsens arkiv. I sluttfasen av krigen, fra mars 1944 til frigjøringen, satt Hjartøy i tysk fengsel. Arrestasjonen hadde for øvrig ikke noe med driften av Arkivet å gjøre.

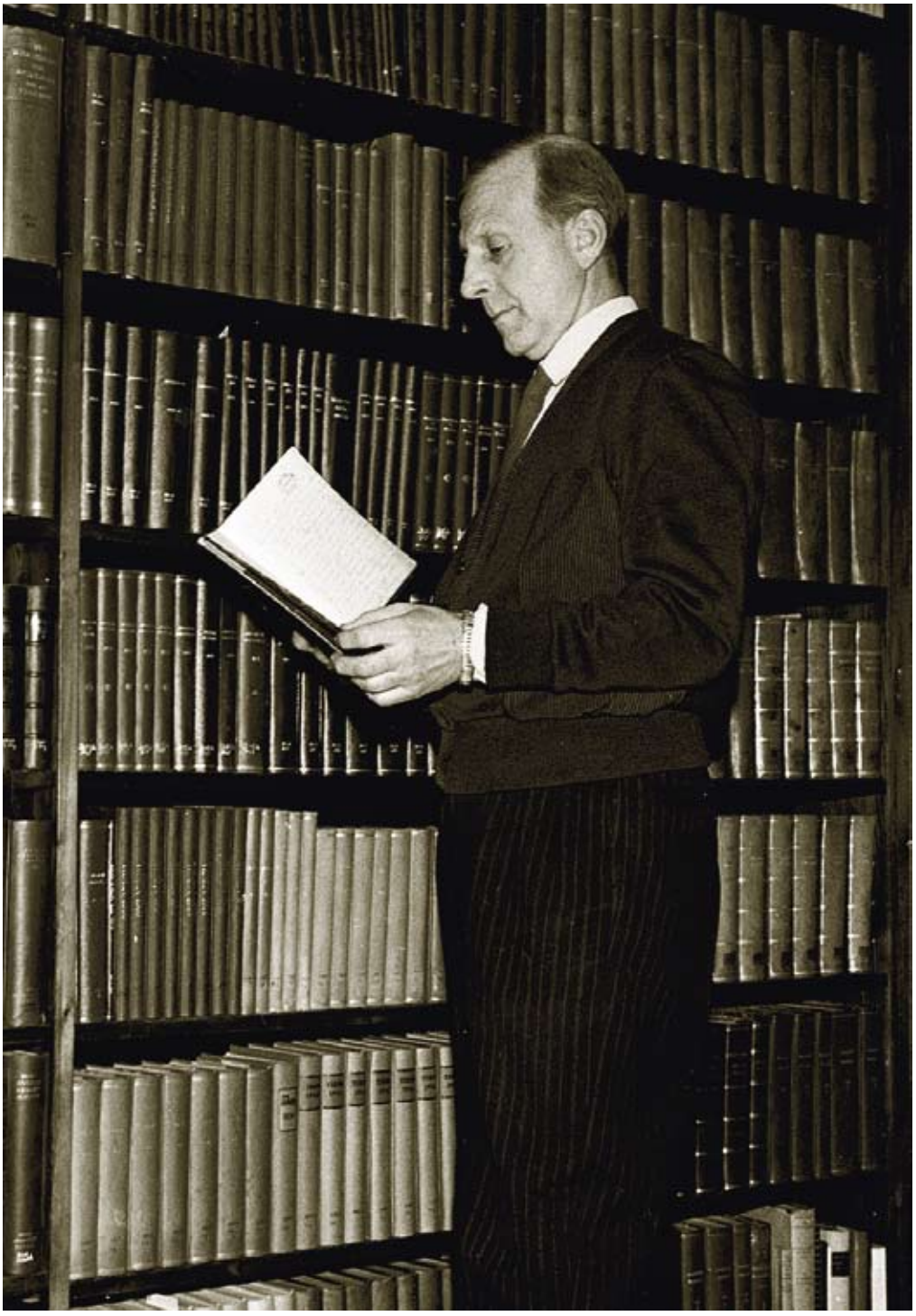

Øivind Berntsen ble ansatt som arkivar i 1946.

Tyskerne slapp aldri til i Fagbevegelsens arkiv og fjernet heller ikke publikasjoner i Deichmanske bibliotek. Også materiale som var gjemt i låver og private kjellere til «gode nordmenn» kom altså i all hovedsak til rette. I tillegg sørget Hjartøy for at det i okkupasjonsårene ble kjøpt inn atskillig litteratur i Sverige. Vi kan således være Hjartøy og daværende arkivstyre stor takk skyldig for at de med slik snarrådighet klarte å sikre helt umistelige kulturminner for arbeiderbevegelsen.

Nye lokaler og nye ideer

På mange områder i samfunnet medførte krigen brudd i forhold til gamle rutiner, og freden i mai 1945 åpnet for endringer. Det gjaldt også for Arbeiderbevegelsens Arkiv. Initiativene kom fra Henrik Hjartøy selv, og at han fikk gjennomslag for endringene må ses i lys av fagbevegelsens sterke stilling og Arbeiderpartiets valgseier og flertallsregjering.

Landsorganisasjonen overtok nå ansvaret for Arkivets drift, mot at Arbeiderpartiet skulle refundere en fjerdedel av utgiftene. Det var en praktisk ordning for å lette det administrative arbeidet og for å bidra til en mer forutsigbar økonomi. I sammenheng med dette foreslo Hjartøy at LO burde oppnevne alle styrets medlemmer, og at minst to av dem måtte ha kunnskaper i historie. Det nye styret kom likevel som før til å bestå av representanter både fra LO (3) og DNA (2). Den historiefaglige kompetansen ble styrket gjennom Halvard M. Lange. Han hadde historie hovedfag og var knyttet til opplysningsvirksomheten i arbeiderbevegelsen. Lange var en av dem som like etter krigen klarest formulerte skillet mellom propaganda og opplysning, mellom politikk og teknikk, som en slags kunnskapsteoretisk forutsetning for Arbeiderpartiet i regjeringsposisjon. Lange rakk imidlertid neppe å gjøre seg særlig gjeldende før han ble utenriksminister i begynnelsen av februar 1946. Han satt i styret fram til 1949.

Det viktigste i Hjartøys planer for Arkivets videre virksomhet var opprettelsen av en heltidsstilling som arkivar.

Det viktigste i Hjartøys planer for Arkivets videre virksomhet var opprettelsen av en heltidsstilling som arkivar. Etter Hjartøys ønske ble Øivind Berntsen ansatt. Hjartøys forutsetning var at han selv skulle utnevnes til styreformann, noe han også ble. Dette innebar en styrking av bemanningen. I alle år siden ble det dessuten benyttet ekstrahjelp.

På kort sikt var imidlertid beslutningen om å flytte fra de elendige lokalene i kjelleren i Folkets Hus til lokaler i Wilsesgate også viktig. Meningen med alle tiltakene «var at arkivet skulle komme noenlunde på høyde med de tilsvarende arkiver i de andre nordiske land og bli til virkelig nytte for norsk arbeiderbevegelse», het det i årsberetningen for 1945.

Eiendommen i Wilsesgate 1, som ligger få kvartaler unna Folkets Hus, var i 1938 blitt kjøpt og ombygd av professor Ewald Bosse som lokale for

hans private Institutt for samfunnsforskning og arbeidslære. Huset inneholdt auditorier, aula og bibliotek med tilknyttet lesesal. I begynnelsen av krigen måtte instituttet legge ned sin virksomhet, og i 1941 ble huset ervervet av LO. På grunn av den tidligere bruken var huset godt egnet for Arkivet, som i tillegg til selve lokalene overtok inventar og en betydelig boksamling. Overføringen av Arkivets samlinger fra Folkets Hus ble fullført i mars 1946, og Arkivet ble åpnet for publikum 1. oktober med lesesalsplasser for 30 personer.

Edvard Bull d.y. tok i 1949 initiativet til innsamling av arbeiderminner. Bull var historiker og skrev blant annet første bind av *Arbeiderbevegelsens historie i Norge*, som kom ut i 1985.

I løpet av 1946 var alt registrert materiale på plass i hyllene. Det dreide seg om materiale som enten var blitt brakt i sikkerhet i begynnelsen av krigen eller senere «lånt» fra samlingene. Deretter fortsatte virksomheten stort sett i samme spor som tidligere. Katalogiseringsarbeidet ble videreført, og nytt materiale ble tatt imot. Fortsatt bestod nok tilveksten for det meste av trykte enkeltdokumenter og protokoller, ikke korrespondanse og større arkivserier. Beretningen for 1946 bruker betegnelsen «det løpende arkivstoffet» om avisene, fagbladene, trykte beretninger og lignende. Boksamlingen vokste gjennom kjøp og gaver. I LOs jubileumsår, 1949, ble bildesamlingen spesielt nevnt. Arkivet mottok da ca. 1200 fotoer som var kommet inn gjennom arbeidet med jubileet. Totalt var bildesamlingen nå kommet opp i ca. 1400 bilder, hvorav ca. 500 var portretter. Virksomheten hadde fortsatt mer karakter av samlingsbygging basert på enkeltdokumenter enn det vi kaller arkivarbeid, hvor hovedvekten legges på helhetlige arkiver. Det er ut fra dagens ståsted påfallende at man ennå konsekvent brukte ordene «arkiv» og «arkivar», ikke «bibliotek» til tross for at både den ansatte og styreformannen hadde bibliotekbakgrunn.

Samlingspleie var allerede den gang en del av arbeidet. Gjennom det nordiske samarbeidet ble det byttet dubletter over landegrensene. Arkivet kvittet seg med dubletter, og på grunn av plassmangel begynte man å sende aviser til Universitetsbiblioteket (UB). Det var en fortløpende prosess. I 1960 forteller beretningen at hele 64 årganger av lokale arbeiderpartiaviser ble overlatt til UB, og i 2007 ble det foretatt en lignende omfattende overføring.

Arbeidernes liv fram i lyset

Edvard Bull d.y. bør få æren for å være den som tok initiativ til at Arkivet for alvor utvidet sitt virkeområde fra å bevare og tilgjengeliggjøre dokumenter til å omfatte aktiv innsamling. Oppfordringer om å avlevere materiale til Arkivet hadde riktignok blitt sendt ut helt fra starten, men noen større innsats hadde det vært umulig å gjennomføre.

Bull var sønn av Edvard Bull d.e., som ved siden av å være prominent professor i middelalderhistorie, var nestformann i Arbeiderpartiet fra februar 1923 til han døde i 1931. Bull d.y. var selv historiker med arbeiderbevegelsen som spesialområde. Etter krigen var han lektor i Oslo og oppnådde anerkjennelse i arbeiderbevegelsen gjennom boken *Arbeiderklassen i norsk historie* (1947) og en lærebok for gymnaset, *Nordmenn før oss* (1948).

Bull satte i gang den utviklingen som etter hvert etablerte Arkivet som den største private arkivinstitusjonen i Norge. I begynnelsen av 1949 skrev han, sammen med sin lektorkollega Alf Storheid Langeland, et lengre notat hvor de lanserte en idé om innsamling av arbeiderminner og opprettelsen av et «arbeiderklassens historieinstitutt». Notatet tok til orde for å flytte perspektivet bort fra «en historie om ledende personer og deres ideer og om organisasjoner og fraksjonskamper» til vanlige arbeidsfolks livs- og levekår. Begrunnelsen var pedagogisk og politisk. Ifølge Bull og Langeland hadde ikke arbeiderbevegelsen lenger en like sterk appell til ungdommen som tidligere. For igjen å vekke den «friske kampånden» og gjøre arbeiderbevegelsen interessant, var det viktig å se på mer enn de politiske enkeltsakene: «Den som forstår noe av bevegelsens og arbeidsfolks historie, blir grepet av storheten i kampen og får ofte ny interesse for dagens oppgaver.» I tillegg ville «minnene om levekårene før i tida og om den kampen som da ble ført … gi ny styrke til mange eldre». Dette begrunnet et forskningsprogram som kom til å følge Bull resten av livet.

«Den som forstår noe av bevegelsens og arbeidsfolks historie, blir grepet av storheten i kampen og får ofte ny interesse for dagens oppgaver.»

En viktig kilde til kunnskap om levekårene var intervjuer med vanlige arbeidere. «Det er uendelig mye rikt stoff som kan trekkes fram, og selve arbeidet med å få tak i minnene vil kunne aktivisere både de unge og de eldre,» skrev Bull og Langeland. Det var selve arbeiderklassen som måtte trekkes fram i lyset, men det var også viktig å intervjue arbeiderbevegelsens veteraner, spesielt lokalt. Alt dette ville kunne «gi støtet til et mer omfattende studium av arbeiderbevegelsens historie, gi oss en dypere forståelse av hva bevegelsen betyr i det norske folks historie og gjøre det mulig å fremstille fortida mer konkret og levende enn det hittil har vært mulig». Alt sammen ville være forarbeider for den store arbeiderklassens historie som en gang måtte komme, konkluderte Bull og Langeland.

For å gjennomføre prosjektet, foreslo de opprettelsen av et «arbeiderklassens historiske institutt» direkte knyttet til Arbeiderbevegelsens Arkiv og ledet av en historiker. Det er ikke urimelig å anta at Bull så seg selv i denne rollen. Lederen skulle planlegge og organisere arbeidet, mens selve intervjuingen kunne utføres lokalt av «en stab interesserte frivillige medarbeidere».

I november 1949 ble notatet oversendt Landsorganisasjonen og Arbeiderpartiet med oppfordring om at det ble nedsatt et utvalg for å se nærmere på organiseringen. Spørsmålet ble behandlet i Samarbeidskomiteen, som umiddelbart slo fast at ideen om et arbeiderklassens historiske institutt med fast lønnet personale av økonomiske grunner ikke kunne realitetsbehandles. Samarbeidskomiteen nedsatte likevel et utvalg med Edvard Bull, Anton Andresen (Norsk skotøyarbeiderforbund) og Alfred Skar (LO) for å se på hva som kunne gjøres uten altfor store kostnader.

Utvalget samlet seg om å foreslå et intervjuprosjekt for å kartlegge hvordan livet artet seg for vanlige arbeidsfolk og hvordan arbeiderne forholdt seg til fagbevegelsen og dens ideer. Arbeidet burde organiseres i tilknytning til Arbeiderbevegelsens Arkiv, men av økonomiske grunner skulle det drives av en egen enhet med et eget styre under navnet Arbeiderbevegelsens arkiv, Den historiske komité. For å komme i gang, måtte LO og DNA bevilge et visst grunnbeløp, men komiteen kunne så søke forbundene om ytterligere bidrag. Utredningen inneholdt ikke noe om utnyttingen av dette materialet i framtiden. Gunnar Ouslands og Alfred Skars LO-historie var nettopp kommet ut, og interessen for å gå i gang med et nytt historieverk var neppe særlig stor. Prosjektet ble altså betydelig mindre enn det Bull hadde ønsket, og historieverket ble skjøvet ut i framtiden. Bull selv startet sitt eget prosjekt i regi av Norsk Folkemuseum.

Den historiske komité

Allerede i april 1950 trådte Den historiske komité sammen. Styret besto av Henrik Hjartøy, Øivind Berntsen, Edvard Bull, Anton Andresen og Alfred Skar. Et rundskriv, forfattet av Bull, som oppfordret til å skrive ned personlige minner, ble sendt ut til fagforeninger, parti- og ungdomslag, i til sammen 14 000 eksemplarer. I beretningen for 1951 fortelles det at 80 bidrag var kommet inn.

Fra desember 1950 ble Aage Henriksen ansatt for å bearbeide det innkomne materialet. Han var historiker med hovedoppgave om 1. maifeiringen i Norge og sønn av den legendariske formannen i Norsk Kommuneforbund, Torbjørn Henriksen. I tillegg til arbeidet med minneberetningene, utarbeidet Henriksen et spørreskjema for å kartlegge omfanget av arbeiderbevegelsens lokale historiske kildemateriale. Bull og Henriksen forfattet dessuten en studierettledning for lokalhistoriske arbeidsgrupper.

Helst ønsket komiteen at DNA og LO skulle pålegge sine fylkesorganisasjoner å oppnevne historiekomiteer.

Opprettelsen av Den historiske komité skapte aktivitet og entusiasme, først og fremst knyttet til Aage Henriksen og Arkivet, men i forbindelse

med minnesamlingen fikk komiteen også en rekke engasjerte lokale medarbeidere. Helst ønsket komiteen at DNA og LO skulle pålegge sine fylkesorganisasjoner å oppnevne historiekomiteer, men det lot seg ikke gjøre. Det er likevel grunn til å tro at ideene om slike fylkesvise historiekomiteer var et viktig bidrag til den utviklingen som senere munnet ut i arbeiderbevegelsens regionarkiver.

Minnematerialet ga ikke den informasjonen en forventet, og dette bidro til et ønske om å kartlegge og samle inn tradisjonelt arkivmateriale fra hele arbeiderbevegelsen, både sentralt og lokalt. Kartleggingsarbeidet ble systematisk utført av Henriksen. Komiteen, og dermed også Arkivet, fikk med dette en ny oppgave. Spesielt viktig ble informasjonen om det arkivmaterialet som *ikke* var bevart, det vil først og fremst si materiale som var forsvunnet under krigen. Videre satte Henriksen i gang et større prosjekt for å få registrert stiftelsesår for lokale foreninger, slik at Arkivet lettere skulle kunne bidra med materiale til skrivingen av jubileumsberetninger og til mer effektiv anskaffelse av de beretningene som ble produsert.

I 1950 ble Aage Henriksen ansatt av Den historiske komité for å bearbeide materiale som komiteen samlet inn.

Kartleggingen av materiale som fremdeles befant seg ute i organisasjonene ga grunnlag for plasskrav til de lokalene Arkivet ønsket seg i det nye Folkets Hus som var under planlegging. Magasinkapasiteten i Wilsesgate var i ferd med å bli sprengt, og lokalene var ikke fullt ut tilfredsstillende. Arkivet fremmet tidlig ønske om å flytte tilbake til Folkets Hus, og reiste i den anledning spørsmål om et felles arkivmagasin for fagforbundene. Tanken var at de enkelte forbundene skulle oppbevare sine aktuelle arkiver i et felles magasin. Hensikten var blant annet å unngå dobbeltarkivering av trykt arkivmateriale. Når materialet ikke lenger var i daglig bruk, skulle det enkelt kunne flyttes over i Arkivets magasiner som befant seg i samme bygning. Alt i alt viste kartleggingen at det i fagforbundene var oppbevart ca. 2400 hyllemeter arkivmateriale mot ca. 900 i Arbeiderbevegelsens Arkiv.

Deler av Aage Henriksens lønn ble finansiert gjennom direkte bidrag fra fagforbundene. Det ble maktpåliggende å sikre disse bidragene for framtiden. Hjartøy stilte seg fullt ut bak Henriksens målsetting med den samlede virksomheten, og benyttet den til å formulere økonomiske krav. Dersom DNA og LO, ifølge Hjartøy, vedtok å støtte ønsket om «å sette i gang en omfattende og langsiktig innsamling av kildemateriale for arbeiderbevegelsens historie, så vil dette tillegge Arkivet en rekke nye arbeidsoppgaver» som måtte finansieres. For det første krevdes en person som skulle holde kontakt med historiekomiteene rundt om i fylkene. For det andre krevde selve det aktive arkivarbeidet en ny stilling. Før overføring til et fellesmagasin måtte forbundenes arkiver gjen-

Fra Arbeiderbevegelsens Arkivs lokaler i Wilsesgate i 1950-årene. Arkivmedhjelper frk. Monrad veileder en ny bruker. I bakgrunnen står Einar Lysholm (med ryggen til) og Arvid G. Hansen. De to sistnevnte hadde vært politisk aktive siden ungdommen og var trofaste gjester i arkivet.

nomgås og ordnes, og den senere betjeningen av arkivene forutsatte godt kjennskap til materialet. Ifølge Hjartøy var det derfor naturlig å bruke årene fram til innflyttingen i Folkets Hus på ordningsoppgaver. «Det er jo ikke bare å flytte tingene over i Arkivet,» konstaterte Hjartøy.

Opprettelsen av Den historiske komité hadde skapt entusiasme. Den var så stor at da man av praktiske grunner i desember 1951 foreslo å slå sammen Den historiske komité og Arkivet, ønsket Hjartøy å endre institusjonens navn til Arbeiderbevegelsens historiske komité. Begrunnelsen var at det var

> *«en rekke vitenskaplige institusjoner, biblioteker og arkiver som sorterer under styrer eller myndigheter med et mer vidtrekkende navn enn selve vedkommende bibliotek eller arkiv til daglig gir uttrykk for. I dette tilfelle vil navnet gi et langt bedre uttrykk for institusjonens omfattende oppgaver og gi arkivet ansikt både innenfor arbeiderbevegelsen og overfor andre forskningsinstitusjoner».*

Hjartøy ønsket dessuten at en av komiteens medlemmer skulle være en historiker som var knyttet til universitetet. «Det vil bl.a. gjøre det lettere å oppnå støtte av vitenskapelige fonds når tiden kommer, og det vil også

Gunhild Wang ble ansatt i Arkivet i 1960. Her viser hun en utstilling i forbindelse med Einar Gerhardsens 70-årsdag i 1967. Med faner, bøker og bilder fra Arkivets samlinger har det vært tradisjon for å lage slike markeringer ved ulike begivenheter i arbeiderbevegelsen.

sikre et fruktbart samarbeid,» hevdet han. Referatet fra styremøtet som behandlet spørsmålet er ikke arkivert, men navnet ble ikke endret.

Fordi protokollene fra de fleste av Arkivets styremøter fra denne tiden mangler, og fordi vedtak i styret bare var innstillinger overfor Samarbeidskomiteen og de fleste forslagene der bare fikk uformell behandling, er det umulig å vite skjebnen til de mange forslagene som ble tatt opp. For eksempel vet vi ikke hvorfor Arkivet og Den historiske komité ikke ble slått sammen i 1951, men først i 1956 etter et nytt forslag fra Arkivets styre i desember 1955. Samme styremøte ønsket at Aage Henriksen skulle ansettes som styrets fastlønte sekretær og leder for Arkivets samlede virksomhet, men vi kjenner ikke den videre behandlingen av dette forslaget. Arkivets beretning opplyser bare at han, etter en tid å ha vært utlånt til AOF, igjen ble ansatt som arkivar i desember 1955. I desember 1957 sluttet han i stillingen, og et forsøk på å få ansatt Per Maurseth som hans etterfølger strandet, trolig på grunn av motvilje i Samarbeidskomiteen. Maurseth hadde allerede markert seg som en del av en radikal fløy i Sosialistisk studentlag.

Arne Kokkvoll ble en profilert leder av Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek.

Stillingen forble ubesatt til Arne Kokkvoll ble ansatt i 1962. Imidlertid ble Gunhild Wang ansatt på deltid som kontorhjelp i 1960. Med sine store kunnskaper om arbeiderbevegelsen og hennes alltid tilstedeværende plassering på kontoret, ble hun en samlende person helt fram til hun gikk av med pensjon i 1983.

Arne Kokkvoll – utadvendt formidler

«Året 1962 danner et markant skille i arkivets historie. I sitt 53. virkeår flyttet arkivet inn i lokaler som er spesielt bygd for dets virksomhet,» het det innledningsvis i årsberetningen for 1962. Selv om magasinene i virkeligheten ikke var ideelle, representerte de i hvert fall et framskritt, ikke minst når det gjaldt omfanget. Samme år ble Arne Kokkvoll ansatt som arkivar med funksjon som leder, og fra samme tidspunkt ble Øivind Berntsens tittel endret til bibliotekar. Arkivledertittelen ble først tatt i bruk i 1973 i forbindelse med generelle vedtektsendringer. Omtrent samtidig ble Kåre Auale ansatt som arkivassistent. Arkivet hadde dermed fire ansatte.

Kokkvoll hadde bakgrunn fra småbrukermiljø på Røros og hadde i ungdommen arbeidet som anleggsarbeider og skytebas. I 1957 ble han

cand. philol. med historie hovedfag. Senere virket han i noen år som lærer og var ett år ansatt ved Norsk lokalhistorisk institutt, før han kom til Arbeiderbevegelsens Arkiv. Kokkvoll hadde med andre ord en variert yrkesbakgrunn da han tok fatt som arkivleder.

Kokkvoll hadde bakgrunn fra småbrukermiljø på Røros og hadde i ungdommen arbeidet som anleggsarbeider og skytebas.

Arne Kokkvoll var en utadvendt person som umiddelbart markerte seg og Arkivet både i arbeiderbevegelsen og offentligheten. I et intervju i Arbeiderbladet bare en måned etter ansettelsen, presenterte han en slags programerklæring med hovedvekt på lokalhistorie og viste samtidig en spesiell interesse for kulturelle aspekter ved arbeiderbevegelsen. Dette kom til å bli et varemerke i Arkivets utadrettete virksomhet.

Like etter ansettelsen reiste Kokkvoll til søsterarkivene i Danmark og Sverige for å lære og for å knytte kontakter. Dette ble starten på en aktiv reisevirksomhet som skulle bidra til at Kokkvoll etablerte et stort kontaktnett nasjonalt og internasjonalt.

Arkiv og politikk

I august 1965 innfant førstesekretæren ved den sovjetiske ambassaden seg i Arkivet. Med seg hadde han en mikrofilm med ca. 1000 dokumenter. Det var kopier av protokollene til Det norske Arbeiderpartis sentralstyre og brev og rapporter som var sendt til Moskva tidlig i 1920-årene da partiet var medlem av Komintern. Dokumentene hadde Kokkvoll funnet fram til året før da han besøkte Marx-Lenin-instituttet i Moskva.

Reisen var en av mange som Kokkvoll foretok på jakt etter materiale fra norsk arbeiderbevegelse i utenlandske arkiver, samtidig som han ønsket å studere hvordan andre arkiver med tilknytning til arbeiderbevegelsen drev sin virksomhet. Mange personlige kontakter ble knyttet. Med stipend fra Chr. Holtermann Knudsens legat besøkte han i 1965 Institutt for sosialhistorie i Amsterdam og Marx-Engels-instituttet i Berlin i tillegg til parti- og fagforeningsarkiver i Brussel, Paris, Zürich og Bonn. Også materiale i Amsterdam ble mikrofilmet og brakt til Norge.

Komintern-arkivet i Moskva var spesielt viktig for å oppspore materiale etter Arbeiderpartiet som var gått tapt i Norge under krigen. I 1970 var derfor Kokkvoll på nytt besøk i Moskva for å finne mer materiale til mikrofilming. Året etter kom direktøren og en sekretær fra instituttet på gjenbesøk og var Arkivets gjester i fem dager. Dette besøket var organisert i samarbeid med det svenske søsterarkivet og hadde en ren faglig begrunnelse. I tillegg til arkivfaglig samarbeid hadde Kokkvoll også kontakt med flere østeuropeiske ambassader i forbindelse med sitt politiske engasjement.

Det var ikke uproblematisk å ha kontakter med Øst-Europa i den kalde krigens dager. Det viser avlyttingen av Kokkvoll i Folkets Hus mot slutten

av 1960-årene. I 1968 ble det satt i verk det som tidligere partisekretær Ronald Bye senere har omtalt som «Operasjon Arbeiderbevegelsens arkiv». Avlyttingen gjaldt Arne Kokkvoll, og begrunnelsen var hyppige besøk av KGB-folk fra den sovjetiske ambassaden. Flere mikrofoner skal ha blitt installert, blant annet på Kokkvolls kontor og et annet sentralt rom som besøkende frekventerte. Bye vurderte i ettertid utbyttet av avlyttingen som magert. Før denne aksjonen hadde Overvåkingspolitiet drevet telefonavlytting av Kokkvoll. De referatene som foreligger forteller om telefonsamtaler om Vietnam-krigen og Norges NATO-medlemskap, begge spørsmål Kokkvoll var sterkt engasjert i. Trond Bergh og Knut Einar Eriksen skriver i sin bok *Den hemmelige krigen*, at det er vanskelig å fastslå hvor mange i den øverste ledelsen i LO og DNA som kjente til denne avlyttingen i Folkets Hus, men de peker på at daværende LO-leder Konrad Nordahl ble holdt orientert. Det samme gjaldt Haakon Lie, som Kokkvoll stod i sterk opposisjon til i Arbeiderpartiet.

Kokkvoll var en aktiv skikkelse på venstresiden i Arbeiderpartiet, og han hadde tillitsverv både i partiet og i andre organisasjoner. I 1966/67 var han leder for Oslo arbeidersamfunn, Oslo Arbeiderpartis største lokallag. Venstresiden ønsket en endring i partiets holdning til Vietnam-krigen, og arbeidersamfunnets talestol var en viktig arena. Da Solidaritetsfondet for FNL ble opprettet i 1967, ble Kokkvoll dets første leder. Senere ble han også formann for Vietnam-bevegelsen. Også i EU-spørsmålet var Kokkvoll i opposisjon til ledelsen i partiet. Han var aktivt medlem av Arbeiderbevegelsens informasjonskomité mot norsk medlemskap i EEC (AIK). Mange av de organisasjonene Kokkvoll var med i, holdt sine styremøter i Arkivets lokaler. Man skal kanskje være varsom med å karakterisere Arkivets rolle bare med utgangspunkt i Kokkvolls engasjement, men det synes klart at Arkivet, i alle fall i en periode i 60- og 70-årene, ble forbundet med venstresiden i partiet. Dette førte til at Arkivet av enkelte sentrale personer i arbeiderbevegelsen ble sett på med dyp skepsis. Flere ønsket visstnok ikke å levere sine arkiver så lenge Kokkvoll ledet institusjonen. Hos andre førte imidlertid denne posisjonen til større interesse og tillit.

Arkivet ble forbundet med venstresiden i partiet. Dette førte til at det av enkelte sentrale personer i arbeiderbevegelsen ble sett på med dyp skepsis.

Nærmere arkivskaperne og brukerne – arbeiderbevegelsens lokalarkiver

Opprettelsen av lokale arbeiderbevegelsens arkiver var nært knyttet til Arne Kokkvolls initiativ og til 1970- og 80-årene. I disse tiårene ble flesteparten av de institusjonene som etter hvert ble benevnt som arbeiderbevegelsens regionale arkiver, etablert. Selv om arkivene ble

Arbeiderbevegelsens arkiv i Telemark (AAT), er det eneste av de regionale arkivene som har en fulltidsansatt arkivar. Ove Lunde, mangeårig arkivar i AAT, viser fram materiale fra samlingene som består av trykt materiale, foto, arbeiderminner og faner, i tillegg til arkivmateriale.

FOTO: TORE HVÅL/TELEMARKSAVISEN.

opprettet som selvstendige institusjoner og ikke som lokale avdelinger av Arkivet i Oslo, kom initiativet ofte fra Arkivet i Oslo. Oppgaven passet til Kokkvolls ønsker om og forutsetninger for å drive et mer utadrettet arbeid.

Som vi har sett, kom det forslag om å gå i gang med lokale arkiver så tidlig som i 1910. Det gikk langsomt med innsamlingen, og noen mente det ville hjelpe å få på plass lokale arkiver. Med de små ressursene som da var til rådighet, ble forslaget raskt avvist. Spørsmålet om lokale arkiver dukket opp igjen i forbindelse med innsamlingen av arbeiderminner og arbeidet til den historiske komité rundt 1950. Etter det vi vet, ble opprettelse av slike arkiver da drøftet i fire fylker: Akershus, Aust-Agder, Vest-Agder og Vestfold.

Kokkvoll fulgte opp ideene fra 50-årene med kartlegging og innsamling av materiale fra den lokale arbeiderbevegelsen. Han så det som «ugjørlig» for Arkivet i Oslo å dekke hele det vidstrakte landet. Med store avstander og manglende kjennskap til de lokale forholdene var et effektivt og systematisk innsamlingsarbeid umulig. Den rasjonelle planen

måtte være at det i tillegg til sentralarkivet i Oslo ble bygget ut arkiv på fylkesbasis og på sentrale steder ellers.

Arbeiderbevegelsens tillitsvalgte ute i distriktene kunne trekke fram andre begrunnelser for å opprette lokale arkiver:

> *«Jeg vet ikke om det er slik med andre av tillitsmennene utover landet som det er med meg, at en føler det som noe av et brudd med både historie og tradisjoner å skulle pakke denne organisasjonens arkiver og protokoller ned i kasser, lesse dette på lastebiler og kjøre det ut av fylket, og få det plassert i et annet magasin sammen med alt det øvrige fra de andre distriktsorganisasjoner, fra forbundene, hovedorganisasjonen og tusenvis av organisasjoners arkiver,»*

skrev formannen i Vestfold faglige samorganisasjon, Arthur J. Olsen, i Fri Fagbevegelse i forbindelse med nedleggingen av samorganisasjonen i 1953. Olsen ble ildsjelen i arbeidet som endte med et vedtak i 1959 om å opprette et distriktsarkiv for Vestfold med plass i Tønsberg; «arkivets første filial» som det het i Arkivets beretning. Betegnelsen filial synes på en måte noe upassende, ettersom vedtaket om å opprette et distriktsarkiv her først og fremst var resultat av et lokalt initiativ. Men bidraget fra Arkivet i Oslo var ikke uvesentlig. Det skulle dekke husleien for lokalet i Tønsberg, og Arkivet i Oslo skulle også føre en viss kontroll med oppbevaringen av arkivstoffet. Likevel skulle det gå seks år før arkivet hadde etablert seg i skikkelige lokaler.

Kokkvoll viste til det arbeidet som var gjort i Vestfold da han startet sin agitasjon for lokale arkiver. Allerede samme høst som han tiltrådte, var han i Trondheim for å drøfte planene om et lokalarkiv for Trøndelag. I 1963 hadde han møte med AOFs avdelingskontor i Bergen, der opprettelse av et lokalarkiv for Vestlandet ble diskutert, og et utvalg som skulle forberede arbeidet ble nedsatt. Året etter var Kokkvoll på besøk i Stavanger, Sandnes og Haugesund. Også her ble det satt i gang komiteer. På sine reiser hadde han møter med lokale ledere i arbeiderbevegelsen, han holdt foredrag, og han gav intervjuer til den lokale arbeiderpressa om behovet for lokale arkiver. PR-virksomhet ble framholdt som en viktig del av bestrebelsene for å få på plass lokale arkiver. Verdien av et arkiv var ikke tilstrekkelig klarlagt og forstått, mente Kokkvoll. En lokal arkivar måtte drive aktiv innsamlingsvirksomhet. God kontakt med de lokale ledd i arbeiderbevegelsen var helt nødvendig. Og organisasjonene måtte ha plikt til å avlevere. Kokkvoll mente at det på sikt var mest rasjonelt og effektivt med fylkesarkiver, men det kunne også tenkes en lokal oppdeling i mindre arkiver. Det vesentlige var at arbeidet kom i gang.

PR-virksomhet ble framholdt som en viktig del av bestrebelsene for å få på plass lokale arkiver.

Etter en studiereise til Sverige i 1964 kunne Kokkvoll fortelle at det der var opprettet 35 lokalarkiver rundt om i landet. De var organisert på forskjellig måte, men alle hadde startet som arkiver for arbeiderbeve-

gelsen. Det var lederen for Arbetarrörelsens Arkiv i Stockholm, Tage Lindbom, som i 1940-årene hadde startet opp arbeidet med å danne lokale arkiver. Først i begynnelsen av 1960-årene kom etableringen av lokalarkiver i gang for alvor. Arkivene omfattet etter hvert ikke bare arbeiderbevegelsens materiale, men også arkiver etter andre store folkebevegelser. I disse lokalarkivene fant man arbeiderbevegelsens arkivsaker side om side med materiale fra Frikirken, idrettsorganisasjonene, avholdsbevegelsen og de borgerlige partiene. Forklaringen på at så mange lokalarkiver kunne etableres, lå trolig i at fylkene og kommunene ga økonomisk støtte.

Etableringen av folkrörelsearkiver, som de ble kalt, var tema på en konferanse som Arbeiderbevegelsens Arkiv organiserte i Oslo i 1967. Her var den nye lederen for det svenske arkivet, Åke Wedin, til stede sammen med riksarkivar Dagfinn Mannsåker og leder for det nyopprettete Norsk lokalhistorisk institutt, Rolf Fladby. I Arbeiderbladets referat fra møtet ble det oppsummert med at «etter all sannsynlighet vil det nå bli gjort et konkret forsøk på å få i stand samarbeid mellom en rekke organisasjoner om reising av slike arkiver» også i Norge. Noen oppfølging av denne intensjonen har vi imidlertid ikke funnet spor av.

Da arkivet i Vestfold kom i drift fra 1965, ble det drevet fullt ut i arbeiderbevegelsens egen regi. I tillegg til at materiale ble samlet inn og registrert, hadde arkivet eget depot og egen betjening av materialet. Samme modell ble brukt da arbeiderbevegelsen i Kristiansand opprettet arkiv i 1969. Dette arkivet var i starten et lokalarkiv for partilag og fagforeninger i Kristiansand-området. Etter hvert ble ansvarsområdet formelt utvidet til å gjelde begge Agder-fylkene. I de andre fylkene gikk det tregt. «Arbeidet med å samle stoff og reise lokalarkiver har fortsatt» var setningen som gikk igjen i alle beretningene i 1960-, og begynnelsen av 1970-årene. Da det endelig løsnet, kom arkivene på plass ved samarbeid med offentlige institusjoner.

Arkivet og historikermiljøet

En viktig tendens fra midten av 1960-årene var det økte antall brukere av Arkivets samlinger fra universitetene. Arkivets samlinger ble langt mer relevante for forskere enn de hadde vært tidligere. Det dreide seg først og fremst om arbeid med hovedoppgaver i historie, men også om forskningsprosjekter innen sosiologi og statsvitenskap. For Arkivet betydde dette økt kontaktflate mot det akademiske miljøet, og at institusjonen ble bedre kjent for grupper utenfor arbeiderbevegelsen.

At arkivmaterialet ble brukt i vitenskapelige avhandlinger, var i og for seg ikke nytt. Arne Ordings hovedoppgave i historie fra 1924 bygde delvis på materiale som var oppbevart i Arkivet. Det samme gjorde avhand-

Arkivsekretær Kåre Auale ble ansatt i Arkivet i 1963 og arbeidet der til han gikk av med pensjon i 2000.

lingen til Halvard Lange fra 1929. Flere eksempler finnes fra 1930-, 40- og 50-årene. Økningen hadde sammenheng med at samlingen vokste, og med at interessen for å skrive akademiske avhandlinger med tema fra arbeiderbevegelsen fikk et kraftig oppsving i slutten av 1960-årene. I første omgang sto de sentrale organisasjonsleddene og begivenheter av nasjonal betydning i sentrum for interessen, etter hvert dreide interessen seg like mye mot den lokale arbeiderbevegelsen rundt om i landet. På sett og vis var dette en oppfylling av Kokkvolls målsetting fra 1962 om mer lokalhistorie. Vi kan anta at denne lokalhistoriske interessen blant historiestudenter var med på å aktualisere arbeidet med tilgjengeliggjøring av arkivmateriale gjennom en etablering av arbeiderbevegelsens regionale arkiver. Når etterspørselen etter Arkivets samlinger tiltok, økte også Arkivets innsats for å oppspore, bevare og tilrettelegge arkivmateriale for bruk i forskningen.

En viktig tendens fra midten av 1960-årene var det økte antall brukere av Arkivets samlinger fra universitetene.

Det var i hovedsak fire årsaker til den økte interessen for arkivmateriale etter arbeiderbevegelsen. For det første var nå etterkrigstiden for alvor blitt et forskningsfelt for historikere, og her hadde de ulike leddene i arbeiderbevegelsen vært dominerende aktører. For eksempel hadde Arbeiderpartiets regjeringer en selvfølgelig plass i

Fra lesesalen i 1960-årene. Studier i arbeiderbevegelsens historie hadde en økende interesse, og arkivmateriale var etterspurt.

de fleste studier av politiske forhold, og Arkivet bygde etter hvert opp en betydelig samling av personarkiver etter statsråder, spesielt fra 1950-årene.

For det andre vokste det rundt 1970 fram en sterk interesse for lokalhistorie og historie nedenfra. På universitetene kom dette blant annet til syne som en interesse for mikrohistorie, det vil si studier av enkeltmennesker. Bull hadde lenge interessert seg for individuelle livshistorier slik det ble formidlet gjennom intervjuer og minneberetninger. Denne tilnærmingen ble nå mer vanlig i hovedoppgaver. I tillegg oppsto det en interesse for kvantitative kilder i ulike forskningsmiljøer.

For det tredje var interessen for studier av arbeiderbevegelsens historie et utslag av radikaliseringen i studentmiljøene. Den politiske interessen for sosialismen førte til en gjenreisning av troen på arbeiderklassen og arbeiderbevegelsen som den dynamiske faktoren i samfunnet. Studier av arbeiderbevegelsens historie kunne dermed få aktuell politisk betydning. En annen faktor ved radikaliseringen var at den delvis var et uttrykk for at arbeiderklassens barn nå hadde fått mulighet til å studere. Interessen for arbeiderklassen og arbeiderbevegelsen var i dette perspektivet et utslag av egen tilknytning og sosial identitet.

Det fjerde momentet i interessen for arbeiderbevegelsen var Arkivets egen aktive markedsføring som et arkiv med materiale som kunne danne utgangspunkt for hovedoppgaver og annen forskning. Det skjedde dels gjennom Arkivets generelle markering i arbeiderbevegelsen og offentligheten, men først og fremst ved at Kokkvoll, og senere også arkivar og nestleder Svein Damslora, hadde undervisning i arbeiderbevegelsens historie på universiteter og høyskoler. Kokkvoll var heltidsengasjert som vikar for Edvard Bull i Trondheim i årene 1976–78. De personlige kontaktene med studenter førte også etter hvert til ansettelser i Arkivet. I tillegg var hele personalet ved Arkivet på ulike måter engasjert i veiledning på lesesalen, ikke bare når det gjaldt gjenfinning av dokumenter, men også av mer historiefaglig karakter.

Interessen for arbeiderbevegelsen i akademiske og intellektuelle miljøer, sammen med Arkivets ønske om aktivt å nærme seg disse miljøene, førte til etableringen av et nettverk av en del historikere med interesse for arbeiderbevegelsen. Det viktigste uttrykket for nettverket var etableringen av *Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie* (TFAH) i 1976. Tidsskriftet ble utgitt av Pax forlag fram til 1983, da det ble overtatt av Tiden Norsk Forlag til tidsskriftet gikk inn i 1986. Arkivets årbok, *Arbeiderhistorie*, utkom første gang året etter som en direkte fortsettelse av *TFAH*, men nå med Arkivet som eneste eier og ansvarshavende. En grunn til at dette ble mulig var at Arkivet etter hvert bygde opp et personale med betydelige historiske kunnskaper, og som også fikk anledning til å drive med egen forskning.

Arkivets bidrag til historieforskningen og vedlikehold av nettverket kom også til syne gjennom et engasjement i historiefaglige seminarer med tema fra arbeiderbevegelsens historie. Viktigst var kanskje De nordiske konferansene for forskning i arbeiderbevegelsens historie. Den første ble arrangert i Finland i 1974. Blant annet på grunn av Kokkvolls nordiske kontakter ble Arkivet norsk koordinator og arrangør. De nordiske konferansene for historikere med interesse for arbeiderbevegelsen var et resultat av det gode samarbeidet mellom de nordiske søsterinstitusjonene og bidro til ytterligere å styrke forbindelsene.

De nordiske konferansene for historikere med interesse for arbeiderbevegelsen var et resultat av det gode samarbeidet mellom de nordiske søsterinstitusjonene.

Det er også grunn til å trekke fram Arkivets bidrag innad i arbeiderbevegelsen for å motivere fagforbund og foreninger til å engasjere faghistorikere som forfattere til deres jubileumsbøker. Særlig fra 1980-årene er det blitt publisert en rekke forbundshistorier med faghistorikere som forfattere.

Det kanskje viktigste bidraget til utbredelsen av kunnskapen om arbeiderbevegelsens historie var Arkivets initiering og tilrettelegging av arbeidet med historieverket *Arbeiderbevegelsens historie i Norge*. Initiativet til et stort historieverk i anledning Arbeiderpartiets 100-årsjubi-

Forfatterne og redaktørene av seksbindsverket *Arbeiderbevegelsens historie i Norge* ved lanseringen i november 1985. Fra venstre Per Maurseth, Trond Bergh, Jakob Sverdrup, Lill-Ann Jensen, Edvard Bull, Arne Kokkvoll og Tore Pryser. Øyvind Bjørnson var ikke til stede da bildet ble tatt.

leum i 1987 ble lansert av Edvard Bull og Arne Kokkvoll i fellesskap. Ideen ble som nevnt lansert av Bull rundt 1950, og det var ganske sikkert Kokkvolls kontakter i arbeiderbevegelsen som gjorde prosjektet praktisk mulig. Verket ble planlagt i seks bind, hvorav Bull skulle skrive de to første og Kokkvoll det siste. Bull rakk bare å fullføre ett bind før han døde, og fordi Kokkvoll hadde «for mange jern i ilden» og sluttet på Arkivet for å bli ordfører på Røros, overtok Jostein Nyhamar som forfatter av siste bind. De andre forfatterne var Øyvind Bjørnson, Per Maurseth, Tore Pryser og Trond Bergh. Selv om det ble et stort og faglig solid verk, ble det ikke helt som Bull og Kokkvoll opprinnelig hadde ønsket: et verk om hele arbeiderklassen, først og fremst sett nedenfra.

Statstilskudd og OU-fond

«Med tanke på den store verdi Arbeiderbevegelsens Arkiv representerer for historisk forskning og undervisning, finner Riksarkivaren det rimelig at Staten yter stønad til Arkivet,» skrev riksarkivar Dagfinn Mannsåker i et brev til Kirke- og undervisningsdepartementet i 1970, en klar og tydelig anbefaling av Arkivets første søknad om statstilskudd.

Søknaden ble sendt til en borgerlig regjering med Per Borten som statsminister og Kjell Bondevik fra Kristelig Folkeparti som kirke- og undervisningsminister. Arkivet hadde mange gode kort på hånda. De høye og økende besøkstallene viste at det var behov for samlingene, og det var interessen utenfor arbeiderbevegelsen som hadde økt. Studenter

og forskere hadde overtatt som den største brukergruppen. Samlingene vokste og ble bredere. Studier av nyere norsk sosialhistorie og politisk og økonomisk historie av noen særlig bredde kunne vanskelig tas opp uten å søke til Arbeiderbevegelsens Arkiv. Den økende profesjonaliseringen både innenfor arkiv og bibliotek ble også framhevet. Dessuten kunne Arkivet vise til at søsterinstitusjonene så vel i Danmark som i Sverige ble gitt offentlig støtte.

I forbindelse med søknaden ble Riksarkivaren bedt om å redegjøre for konsekvensene av at staten ytet stønad til andre arkiv utenom Arkivverket. Politikerne og departementet ville nok forsikre seg mot at flere kunne komme med krav om støtte. I sin redegjørelse pekte Riksarkivaren på en rekke forutsetninger han mente måtte oppfylles før statsstøtte kunne gis. Det viktigste var at det måtte dreie seg om et sentralarkiv for en eller flere landsomfattende folkebevegelser eller organisasjoner som spilte en viktig rolle i samfunnslivet. Videre var det krav til samlingene, magasin, lesesal og ledelse med vitenskapelig utdanning. Riksarkivaren konkluderte med at det ikke fantes andre arkivinstitusjoner utenom Arkivverket som oppfylte disse kriteriene.

Det ble derfor en Arbeiderparti-regjering som kom til å sørge for at Arbeiderbevegelsens Arkiv kom inn på statsbudsjettet for første gang i 1972.

Trass i gode argumenter og Riksarkivarens støtte, ble det ingen bevilgning i 1970 eller 1971. Departementet lovte imidlertid å vurdere saken i forbindelse med budsjettet for 1972. Det ble derfor en Arbeiderparti-regjering som kom til å sørge for at Arbeiderbevegelsens Arkiv kom inn på statsbudsjettet for første gang i 1972.

Med årlig offentlig tilskudd fulgte også at staten, ved Riksarkivet, ble representert i Arkivets styre. Av beretningen framgår det at den offentlige støtten gjorde det mulig å utvide personalet med en vitenskapelig stilling. Svein Damslora ble ansatt som vitenskapelig assistent høsten 1972. Støtten var med andre ord betydelig allerede fra starten. I 1975 utgjorde det statlige bidraget 19 prosent, men Arkivets styre, der riksarkivar Mannsåker var statens representant, mente at det var rimelig at det offentlige dekket nær halvparten av Arkivets utgifter. I 1980 hadde tilskuddet økt til 45 prosent, noe som innebar en økning på 25 prosent. Da bevilgningen ble behandlet i stortingskomiteen, stemte Høyres medlemmer imot, under henvisning til den vanskelige budsjettsituasjonen, mens DNA, KrF og Sp sørget for flertall for forslaget. Selv om det som oftest har vært bred partimessig støtte til bevilgningene til arkivet, har prosentandelen aldri kommet opp mot rekorden fra 1980.

Etter at LO fra 1945 hadde båret Arkivet økonomisk ved direkte bevilgning, ble grunnbevilgningen fra og med 1973 overført fra Opplysnings- og utviklingsfondet (OU-fondet). OU-fondet var etter krav fra LO blitt til som en del av tariffoppgjøret mellom LO og Arbeidsgiverforeningen i 1970. Etter hvert fikk Statstjenestemannskartellet en tilsvarende avtale med

staten, og Norsk Kommuneforbund en avtale med Kommunenes Sentralforbund. Midlene som kom inn til OU-fondet ble i det vesentlige delt i to – en del til fagbevegelsen, en del til arbeidsgiversiden. Premiebeløpet til fondet økte etter hvert, men fordelingsnøkkelen er i hovedsak den samme som ved etableringen. AOF administrerte fondet til å begynne med, men etter hvert har det gått over til LO.

Arbeiderkultur

Helt fra sin første programerklæring i Arbeiderbladet la Kokkvoll vekt på betydningen av kultur og opplysning for arbeiderbevegelsen. For ham ble foredrag i arbeiderbevegelsen om historie eller andre emner knyttet til samlingene en helt naturlig del av virksomheten. Forskning og opplysning kunne gå hånd i hånd. Etter hvert ble opplysningsperspektivet utvidet til et mer omfattende kulturperspektiv, ikke minst gjennom samarbeidet med AOF.

I første halvdel av 1960-årene hersket det for mange en kulturell pessimisme i arbeiderbevegelsen. Interessen for arbeiderbevegelsens tradisjonelle verdier, ideologi og politikk var på et lavmål, og AOFs kursvirksomhet ble i stadig større grad dominert av hobby- og fritidskurs.

Få år senere var bildet blitt et annet. Ideologi, historie og arbeiderkultur var blitt populære tema. Dette hang delvis sammen med den generelle radikaliseringen i samfunnet, identitetsbyggingen rundt EF-kampen i 1972, men også med at AOF nå fikk større økonomisk spillerom gjennom utvidelsen av den statlige studiestøtten og opprettelsen av Landsorganisasjonens og Arbeidergiverforeningens opplysnings- og utviklingsfond. I 1976 opprettet AOF en kulturavdeling. Den ble en hovedaktør i kampen for synliggjøring og gjenreisning av det mange mente var den tradisjonelle arbeiderkulturen.

Helt fra sin første programerklæring i Arbeiderbladet la Kokkvoll vekt på betydningen av kultur og opplysning for arbeiderbevegelsen.

En interesse for arbeiderkultur passet godt sammen med Kokkvolls egne tanker om arbeiderbevegelsens historie og med hva Arkivet kunne tilby av tjenester. For Kokkvoll resulterte samarbeidet i at han skrev AOFs jubileumshistorie, *Av og for det arbeidende folk* (1981). Arbeidet med boken bidro også til å øke kompetansen om arbeiderkultur for andre ansatte, en kompetanse som har vært viktig for Arkivet. Ved siden av jubileumshistorien må nevnes faneboken *Vi har gått under faner og flagg* (1981) som ble utgitt av AOF, men produsert av Arkivet, og Arkivets utstilling *Bildet som våpen* i Trondhjems Kunstforening i 1982. Utstillingen presenterte «et tverrsnitt av norsk arbeiderbevegelses bruk av bildet i kamp og agitasjon gjennom nitti år,» og utgjorde grunnlaget for Lill-Ann Jensens og Svein Damsloras bok *Bildet som våpen*, som Arkivet utga i samarbeid med Tiden Norsk Forlag i 1984.

Svein Damslora og Lill-Ann Jensen ved Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek formidlet arbeiderkultur gjennom boka og utstillingen «Bildet som våpen».

Vi har gått under faner og flagg var et resultat av gjenoppdagingen av arbeiderbevegelsens faner som uttrykk for arbeiderkulturen. Arkivet hadde alt fra starten tatt imot og oppbevart gamle faner, men ikke gjort noe mer ut av samlingen. Nå ble studier av fanemotiver en del av Arkivets formidlings- og forskningsvirksomhet. AOF lanserte i samarbeid med Arkivet et prosjekt for registrering av fagforenings- og partifaner med tanke på restaurering og bevaring. Intensjonene om å restaurere fanene måtte imidlertid skrinlegges på grunn av de store kostnadene dette ville innebære. Senere finansierte Landsorganisasjonen et omfattende prosjekt for å registrere samtlige fagforeningsfaner i Norge og å samle og tilgjengeliggjøre informasjonen gjennom Arkivets bildedatabase. Faner og fanemotiver er fortsatt et viktig og populært innslag i Arkivets formidlingsvirksomhet.

Ved siden av Arkivets egenmarkering som faneprosjektene var en del av, var Arkivet engasjert i samtlige av AOFs og fagbevegelsens årlige såkalte kulturdager. Skogsarbeiderdagene i 1975 var den første. Arkivets engasjement ble først og fremst synliggjort gjennom utstillinger som presenterte yrker, arbeidsmiljø og det aktuelle fagforbundets historiske utvikling. Gjennom dette arbeidet bygde Arkivet opp en kompetanse på utstillinger og bruk av fotografier for å presentere arbeiderbevegelsens

Eksempler på faner som finnes i Arkivets samling.

historie. I forkant av hvert arrangement ble det gjennomført innsamlinger av fotografier innen forbunds- og yrkesområdet. Betydningen av dette ble konstatert av Damslora i 1981. Fotografiene utgjorde en betydelig tilvekst til Arkivets fotosamling, og bidro i vesentlig grad til å øke samlingens interesse også for brukere utenfor arbeiderbevegelsen. Arbeidet med fotografier og utstillingene førte igjen til at Arkivet gjennom Lill-Ann Jensen fikk de fleste store bilderedigeringsoppdrag i arbeiderbevegelsen.

Arkivet var også engasjert i AOFs storstilte 50-årsjubileumsutstilling *«-Utmed havet»: kystkvinners liv og virke* 1920–1940, som ble bygd opp ombord på skoleskipet S/S Sørlandet. Skipet seilte kysten rundt fra Oslo til Kirkenes og anløp ca. 70 havner. Arkivets viktigste engasjement i forbindelse med prosjektet var ikke selve utstillingen, men gjennomføringen i hver havn av intervjuer med kvinner bosatt langs kysten.

Samarbeidet mellom Arkivet og AOF var fruktbart for begge parter, men Arkivet ble aldri en hovedalliert for AOF i kampen for arbeiderkulturen. Den viktigste arenaen for AOF var kulturvern, det vil si et kulturvern på arbeiderbevegelsens egne premisser. AOF engasjerte seg sterkt i oppbyggingen av museer som kunne belyse arbeidsforhold. De mest kjente er Olavsgruva på Røros, Industriarbeidermuseet på Rjukan og storsatsingen for å bevare Sulitjelma som et levende gruvesamfunn. De fleste ressursene ble kanalisert inn mot disse og tilsvarende prosjekter.

Formidling og politikk

I Kokkvolls periode som arkivleder ble Arkivets plassering i spenningsfeltet mellom fag og politikk tydeligere enn det tidligere hadde vært. På den ene siden skulle Arkivet være et mest mulig profesjonelt arkiv og bibliotek. Her

innebar 1960-årene en framgang, blant annet fordi brukerne fikk enklere tilgang til materialet på den nye lesesalen i Folkets Hus. På den annen side fikk Kokkvolls politiske engasjement på venstresiden i Arbeiderpartiet også betydning for Arkivets omdømme. Som nevnt betraktet flere Arkivet med mistro. Viktigere var det at Arkivet i større grad enn tidligere ikke ensidig ble oppfattet som et organ for Arbeiderpartiet og Landsorganisasjonen, men som en institusjon for så godt som hele arbeiderbevegelsen og venstresiden, og som en institusjon som ivaretok viktige samfunnsoppgaver.

I Kokkvolls periode som arkivleder ble Arkivets plassering i spenningsfeltet mellom fag og politikk tydeligere enn det tidligere hadde vært.

Fordi Arkivet var eid av DNA og LO, var det likevel rimelig at de og deres organisasjoner hadde et tettere samarbeid med Arkivet enn andre organisasjoner på venstresiden. Som vi har sett var AOF en sentral samarbeidspartner. Arkivet fikk to ben å stå på. Det ene, arbeidet med samlingene, omfattet hele venstresiden, det andre, formidlingsvirksomheten, var i stor grad finansiert gjennom oppdrag gitt av eiernes organisasjoner.

Arkivet hadde også tidligere drevet med formidling, men rundt 1980 var dette blitt en vesentlig del av virksomheten, som la beslag på stadig større ressurser. Sammenlignet med andre arkivinstitusjoner var dette spesielt for Arbeiderbevegelsens Arkiv. Ingen andre arkivinstitusjoner hadde i samme grad formidling som en del av sin virksomhet, og Arkivet ble av enkelte i arkivmiljøet kritisert for nettopp dette.

Formidlingsvirksomheten innebar en tydeliggjøring av forholdet mellom fag og politikk. Formidlingen var knyttet til interesser i samfunnet, interesser som også var en del av Arkivets politiske og faglige grunnlag. Den historiefaglige kompetansen i Arkivet var likevel så profesjonell at integriteten aldri ble truet. Selv om vi kan si at koblingen mellom samlinger og budskap var, og fortsatt er, et kjennetegn ved Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek (navnet ble endret i 1979) som arkivinstitusjon, har Arkivet hatt en uomtvistet faglig distanse og uavhengighet i forhold til eiere og oppdragsgivere.

Fra lokale arkiver i egen regi til samarbeid med det offentlige

Den store interessen for lokalhistorie i 1970-årene bidro til å sette fart i arbeidet med å opprette lokale og regionale arbeiderbevegelsens arkiver. Av ressursmessige grunner måtte dette skje i samarbeid med offentlige institusjoner. Arbeiderbevegelsen manglet forsvarlige arkivmagasiner og mange steder også økonomiske midler og tilstrekkelig kvalifisert personale.

I 1973 ble Arbeiderbevegelsens arkiv for Rogaland opprettet med depot i Statsarkivet i Stavanger. Samme år ble Arbeiderbevegelsens

arkiv i Trøndelag dannet i samarbeid med Vitenskapsselskapets bibliotek i Trondheim. Begge steder ble det opprettet en styringskomité med representanter for arbeiderbevegelsens hovedorganisasjoner i de respektive fylker. I 1976 kom et arkiv på plass i Bergen i tilknytning til Universitetsbiblioteket. Samme år ble det også etablert et arbeiderbevegelsens arkiv for de tre nordligste fylkene i tilknytning til Universitetsbiblioteket i Tromsø. Her spilte Kokkvoll en spesielt aktiv rolle. Etableringen var en stor utfordring, og Kokkvoll måtte legge all sin faglige og personlige tyngde til for å oppnå enighet. Skepsisen mot å sende arkivmateriale over lange avstander og ut av fylket, måtte overvinnes. Historikermiljøet ved Universitetet i Tromsø var en viktig medspiller for å få arkivet på plass.

Utover i 1970-årene var det en økende interesse for etableringen av samlinger eller arkiver i de lokalhistoriske miljøene. Inspirasjonen til å opprette lokale arbeiderbevegelsens arkiver kom fra flere kanter. Som følge av EF-striden var distriktspolitikk kommet høyt opp på den politiske dagsordenen. Som vi har sett var dessuten arbeiderbevegelsens historie i vinden ved universiteter og høgskoler. «Framtida for arbeiderbevegelsens historieforskning ligger i lokalsamfunnene og må ses nedenfra. Det er de lokale historiekapitlene som må skrives, og det er vanlige folks sosiale liv og organisering som er viktig,» uttalte Tore Pryser, ansatt ved samtidshistorieseksjonen ved Opplands distriktshøgskole og daglig leder for oppbyggingen av et arbeiderbevegelsens lokalarkiv på Lillehammer, til Arbeiderbladet sommeren 1979. Initiativet kom fra Lillehammer faglige samorganisasjon og Distriktshøgskolen for Oppland i 1978. Utgangspunktet var arbeiderbevegelsens organisasjoner, men tanken var med tiden å få til et tverrpolitisk lokalarkiv med svenske folkrørelsesarkiv som modell. I en slik form ble Opplandsarkivet etablert i 1981.

Inspirasjonen til å opprette lokale arbeiderbevegelsens arkiver kom fra flere kanter. Som følge av EF-striden var distriktspolitikk kommet høyt opp på den politiske dagsordenen.

De lokale arbeiderbevegelsens arkiver samarbeidet altså i første omgang med universitetsbibliotekene. Årsaken til dette var nok i stor grad at det fantes få andre muligheter. Med unntak av Statsarkivet i Stavanger, var det få statsarkiv som var villige til å ta imot privat arkivmateriale. Selv om det i 70-årene hadde vært en økt interesse for lokalhistorie og lokale arkiver, var det liten framgang å spore når det gjaldt etableringen av lokale arkiver. Det ble opprettet et fylkesarkiv for Sogn og Fjordane i 1983, men ellers lot fylkesarkivene vente på seg. I 1989 ble Arbeidararkivet i Sogn og Fjordane dannet i samarbeid med fylkesarkivet.

Med Arbeiderbevegelsens arkiv for Telemark (AAT), stiftet i 1980, kom et nytt arkiv organisert fullt ut i arbeiderbevegelsens egen regi. Da Arbeiderbevegelsens arkiv for Hedmark (AAH) ble opprettet i 1985, var

Statsarkivet på Hamar med i interimsstyret for etableringen, men også AAH ble etablert fullt ut i arbeiderbevegelsens egen regi. I 1984 ble det dannet et arbeiderbevegelsens arkiv for Møre og Romsdal med depot i fylkesbiblioteket i Ålesund. På det tidspunktet var samarbeid med bibliotek sett på som en nødløsning; i dette fylket var det ingen andre mulige samarbeidspartnere.

Det viste seg snart at samarbeidet med universitetsbibliotekene fungerte dårlig av ulike årsaker. De var stort sett bare depoter for innsamlet materiale. I 1986 valgte arkivet for Trøndelag å trekke seg fra samarbeidet med Vitenskapsselskapet og opprette sitt eget depot. Samme år inngikk arbeiderbevegelsens hovedorganisasjoner i Bergen en avtale med Bergen byarkiv, og året etter ble Arbeiderbevegelsens arkiv for Hordaland inkorporert i Lokalhistorisk arkiv i Bergen (LAB). Også i Tromsø ble samarbeidet med Universitetsbiblioteket avviklet, og arkivsamlingen ble overført til Statsarkivet i 1988.

Det viste seg snart at samarbeidet med universitetsbibliotekene fungerte dårlig av ulike årsaker. De var stort sett bare depoter for innsamlet materiale.

Profesjonalisering

Utviklingen av arbeiderbevegelsens regionale arkiver innebar en utvikling mot økt arkivfaglig profesjonalisering. På tilsvarende måte kan Arkivets historie fra 1980-årene av skrives som en historie hvor profesjonaliseringen av arbeidet med de tre samlingene, arkiv, bibliotek og fotosamling, ble mer bevisst og intensiv. Navneendringen i 1979 fra *Arbeiderbevegelsens Arkiv* til *Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek*, innebar en markering av samlingenes egenart og at de krevde ulike tilnærminger og arbeidsmåter. En forutsetning for profesjonaliseringen var utvilsomt økningen av antall ansatte og bedre kontakt med fagmiljøer utenfor Arkivet.

Fra gammelt av var det arbeidet med biblioteket som var drevet mest

Fire av Arbeiderpartiets plakater fra samlingen i Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek, fra henholdsvis 1930, 1933, 1945, 1959.

Bibliotek- og arkivkatalogene samt bilder gjøres fortløpende tilgjengelige i våre databaser.

FOTO: STEIN MARIENBORG/DAGSAVISEN

profesjonelt. Berntsen hadde bibliotekbakgrunn og Hjartøy var bibliotekar med høy katalogkompetanse. Han hadde selv tillempet Deweys klassifikasjonssystem slik at det ble mer egnet for en spesialinstitusjon som Arkivet, hvor samlingene i all hovedsak dekket relativt snevre emneområder. Klassifikasjonssystemet ble helt fram til 1985 brukt både for bøker og arkivmateriale. Arkivmateriale, småskrifter og bøker var fram til da i hovedsak oppstilt om hverandre etter klassifikasjonssystemet i felles magasin.

Profesjonalisering når det gjaldt biblioteket ble selvfølgelig lettere ved at det fantes en formell bibliotekutdannelse og et godt fungerende nasjonalt samarbeid mellom bibliotekinstitusjoner. Alle bibliotekarene som ble ansatt etter 1960 hadde bibliotekskoleutdannelse. De bidro til å trekke Arkivet inn i det bibliotekfaglige samarbeidet, for eksempel ved at Arkivet systematisk leverte data til Universitetsbibliotekets nasjonale samkatalog over bøker som finnes ved norske bibliotek.

Vi har sett hvordan formidlingsvirksomheten bidro til nye kunnskaper om faner og symbolbruk i arbeiderbevegelsen. Arkivets historiefaglige kompetanse økte både i dybde og bredde, samtidig som institusjonen ble

dyktigere i å formidle kunnskapen. I kjølvannet av formidlingsoppdragene oppsto det også behov for egen forskning. Arkivet ble i tillegg mer profesjonelt når det gjaldt de praktiske og tekniske sidene ved bildebruk og produksjon av utstillinger.

Like viktig for Arkivets virksomhet var kravene til registrering og tilgjengeliggjøring som fulgte med den stadig voksende bildesamlingen. I 1970-årene utviklet Arkivet et system med utlånskopier og registreringskort med små fotografiske kopier av bildene. Registreringskortene var ordnet etter samme klassifikasjonssystem som Arkivets bøker og arkivmateriale. Systemet var lett å bruke, men svært kostbart og tidkrevende å bygge ut, og bare en forsvinnende liten del av bildesamlingen kunne derfor registreres tilfredsstillende. Fotografiene var imidlertid svært etterspurte, og ønsket om en mer effektiv katalog over fotosamlingen vokste.

I 1990-årene startet derfor arbeidet med å anskaffe en edb-basert katalogbase. På dette tidspunket fantes ingen «hyllevare»-database som kunne håndtere bilder på en tilfredsstillende måte. I samarbeid med Fagdata, som på dette tidspunket hadde driftsansvar for Arkivets datanettverk, ble kravspesifikasjon utarbeidet og kontraktsforhandlinger gjennomført for å anskaffe en spesiallaget database hos et programmeringsfirma. Databasen ble tatt i bruk i 1994 og var på dette tidspunket noe av det mest avanserte som kunne skaffes. Som de aller fleste slike spesiallagete produkter, viste det seg umulig å vedlikeholde og videreutvikle. Kostnadene ved å få basen tilpasset ny maskinvare og nye operativsystem ble altfor store, samtidig som produsenten ikke lenger var like villig eller kompetent til å påta seg en slik oppgave. Et kommersielt tilgjengelig system, Fotostation, ble anskaffet i 2002.

Like viktig for Arkivets virksomhet var kravene til registrering og tilgjengeliggjøring som fulgte med den stadig voksende bildesamlingen.

Den edb-baserte databasen over fotosamlingen bidro i vesentlig grad til profesjonalisering av arbeidet med samlingen. Arkivet har for eksempel lagt betydelig innsats i å kunne identifisere bildets motiv og hvor og når fotografiet ble tatt. Hovedvekten ble lagt på det enkelte bilde, ikke eventuelle formelle sammenhenger mellom dem, som for eksempel fotograf eller tidligere eier. Dette har selvfølgelig både fordeler og ulemper, men ut fra brukerhensyn var fordelene størst.

Erfaringen med registrering og bruk av fotosamlingen viser hvordan edb-teknologien både blir brukt som et hjelpemiddel i eksisterende arbeidsmåter og samtidig bidrar til å forsterke disse arbeidsmåtene. Det samme kan vi si om bibliotekkatalogen, men her var situasjonen langt enklere. Fordi arbeidet med Arkivets boksamling også tidligere var drevet etter tradisjonelle bibliotekfaglige retningslinjer, var overgangen til en edb-basert katalog enkel. Her forelå det dessuten et ferdig utviklet produkt som allerede var tatt i bruk i mange bibliotek. Utfordringen når

det gjaldt biblioteket var derfor først og fremst praktisk, det vil si det konkrete arbeidet med å overføre de gamle katalogkortene til edb. Samtidig med dette arbeidet, som fortsatt pågår, utføres det en omfattende kvalitetssikring av katalog og boksamling.

Da Folkets Hus i 1985 bygde ut Møllergata 20, fikk Arkivet betydelig større kontorareal og ikke minst et stort kjellerlokale planlagt som arkivmagasin. Det nye arkivmagasinet gav grunnlag for et første gjennombrudd for en mer profesjonell håndtering av arkivsamlingen. Arkivsamlingen ble nå skilt fra boksamlingen og stilt opp i det nye magasinet. Flyttingen la på denne måten grunnlaget for å framskaffe en bedre oversikt over institusjonens arkivmateriale.

Da Folkets Hus i 1985 bygde ut Møllergata 20, fikk Arkivet betydelig større kontorareal og ikke minst et stort kjellerlokale planlagt som arkivmagasin.

Samtidig økte den arkivfaglige bevisstheten gjennom en styrket kontakt med resten av arkivmiljøet. Arkivet arrangerte selv kontaktmøter for regionarkivene hvor også lokale arkivinstitusjoner var representert. Kontakten med det offentlige arkivverket ble styrket, blant annet gjennom kontakten med Privatarkivinstituttet, senere Privatarkivavdelingen, og deltagelse fra 1987 på Norsk arkivseminar. Arkivet var med å stifte Landslaget for Lokal- og Privatarkiv (LLP) i 1986, og har de fleste årene siden vært representert i styret eller andre organer.

Som antydet kan mye av profesjonaliseringen siden slutten av 1980-årene knyttes til innføringen av edb. I 1989 ble PC-er anskaffet til samtlige ansatte og tekstbehandling tatt i bruk. Samtidig ble den edb-baserte bibliotekkatalogen anskaffet. For å få dette til ble det, for første og siste gang i Arkivets historie, tatt opp lån. Overgangen til edb var også grunnlaget for at Norsk Kommuneforbund kom med som bidragsyter. Tilskuddet fra forbundet ble gitt spesifikt til edb-investeringene. Kostnadene med å ta edb i bruk ble spesielt store fordi alle ansatte ble med fra starten. Det var et bevisst valg som viste seg vellykket.

Fordi det ikke forelå noe egnet databasesystem spesialutviklet for arkiv, ble det de første årene arbeidet mye med å tilpasse bibliotekkatalogen slik at den også kunne brukes for arkivsamlingen. Oppgaven var ikke umulig, men både i Riksarkivet og LLP vokste interessen for å utvikle et felles nasjonalt arkivdatabaseprogram. Riksarkivet hadde alt tidligere arbeidet med en papirbasert samkatalog for arkiver, etter mønster fra Universitetsbibliotekets samkatalog for bøker. Arkivet deltok fra starten i utviklingsarbeidet med arkivdatabaseprogrammet, som etter flere år ble lansert under navnet ASTA (Arkivsystem til alle). Arkivet var i 1994/95 aktivt med i utprøvingsfasen og videreutviklingen av Asta i samarbeid med Riksarkivet og andre arkivinstitusjoner. Denne kontakten med Riksarkivet og andre arkivinstitusjoner bidro

Trond Bergh etterfulgte Arne Kokkvoll som leder i Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek fra 1989 fram til 1999.

også til bedre kunnskap om arkivarbeidet. Først i 1996 kunne Arkivet starte registreringen av arkivsamlingen i Asta. Samtidig ble det foretatt en kvalitetssikring av arkivsamlingen.

Nye ledere

Arne Kokkvoll var knyttet til Arkivet i hele 27 år. Selv om hans lederperiode ble stykket opp av flere lengre permisjoner for å løse oppdrag ved andre institusjoner, slapp han aldri tøylene helt. I det vi kan kalle Kokkvoll-epoken ble mye av fundamentet lagt for Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek slik det framstår ved hundreårsjubileet. Blant annet har vektleggingen av formidling og utadvendt virksomhet fortsatt, om ikke helt på samme måte som før. I grove trekk er også arbeidsoppgavene og stabens yrkesmessige sammensetning den samme. Men selvsagt er også institusjon og virksomhet blitt endret som følge av den samfunnsmessige utviklingen, de teknologiske nyvinningene og ved at styre, administrasjon og ansatte har gjennomført nye tiltak.

Som Kokkvoll har etterfølgende ledere vært historikere med god kjennskap til arbeiderbevegelsen og dens historie, men ingen av dem har kombinert profesjonsstillingen med aktiv politisk virksomhet. Trond Bergh, som ledet institusjonen fra 1989 til 1999, hadde bred forskningserfaring fra mangeårig oppdragsvirksomhet. Ved siden av å ha skrevet et bind om perioden 1945–65 i *Arbeiderbevegelsens historie i Norge*, hadde han forfattet flere bøker og artikler om økonomisk historie og bedrifts- og organisasjons-

Som Kokkvoll har etterfølgende ledere vært historikere med god kjennskap til arbeiderbevegelsen og dens historie, men ingen av dem har kombinert profesjonsstillingen med aktiv politisk virksomhet.

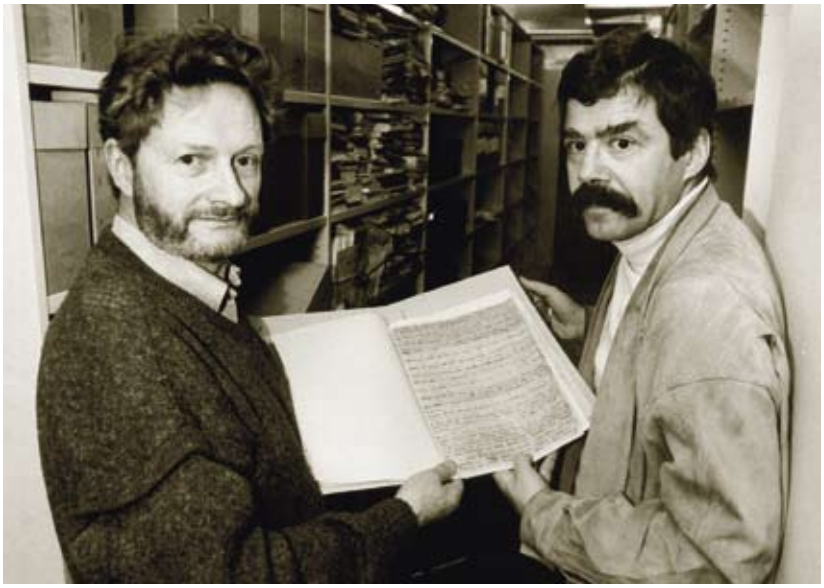

Arne Kokkvoll og Einhart Lorenz (til høyre) med deler av arkivet til Sozialistische Arbeiterpartei Deutschlands (SAP) fra eksilperiode i nazi-tidens Tyskland som befinner seg i arkivet.

historie. Med sin bakgrunn la han stor vekt på å styrke forskningsvirksomheten ved institusjonen. Han gikk selv i bresjen ved å påta seg flere skrivearbeider. Det viktigste og mest krevende prosjektet var det alt omtalte tobindsverket om norsk overvåkingshistorie. Andre ansatte gjennomførte også omfattende oppdragsarbeider. Einar A. Terjesen, nåværende spesialrådgiver, forfattet to bind av et trebindsverk om Norsk Kommuneforbunds historie, og arkivar Tor Are Johansen skrev en framstilling av Norsk Kjemisk Industriarbeiderforbunds historie. Styret støttet den ovennevnte oppdragsvirksomheten, men understreket at forskningen ved Arkivet ikke måtte gå på bekostning av basisoppgavene.

Under Berghs forskningspermisjon fungerte først Einhart Lorenz, dernest Solveig Halvorsen som ledere, også de erfarne historikere. Lorenz ble ansatt ved Arkivet midt i 1980-årene og var nestleder fra 1989 til 1996, da han tiltrådte et professorat i historie ved Universitetet i Oslo. Lorenz har skrevet en rekke bøker og artikler om norsk og europeisk arbeiderbevegelse. Mest kjent internasjonalt er hans biografi om Willy Brandts formative år som politiker. Solveig Halvorsen, som overtok som nestleder etter Lorenz, hadde en enda lengre tilknytning til Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek. Hun var midlertidig engasjert i perioden 1976–78 og ble fast tilsatt fra 1986. Halvorsen har forskningsmessig særlig arbeidet med kvinner i arbeiderbevegelsen. I likhet med nåvæ-

Leder i 2008 er Knut Einar Eriksen sammen med nestlederen Solveig Halvorsen. Eriksen etterfulgte Trond Bergh i 1999, og Halvorsen har vært ansatt siden 1986. FOTO: STEIN MARIENBORG/DAGSAVISEN

rende spesialrådgiver Einar A. Terjesen har hun drevet mye med formidling av arbeiderbevegelsens historie. Begge har også hatt arbeidskrevende eksterne verv, blant annet i Landslaget for Lokal- og Privatarkiver (LLP).

Nåværende daglig leder Knut Einar Eriksen hadde arbeidet flere år i Riksarkivet da han tiltrådte stillingen i 1999. Som universitetslærer i Tromsø hadde han vært med i styret for det regionale arbeiderbevegelsens arkiv i Nord-Norge, og arbeidet særlig med politiske emner fra arbeiderbevegelsens historie, norsk forsvars- og utenrikspolitikk, okkupasjonshistorie og minoritetspolitikk. I sin deltidsstilling som professor II i historie ved Universitetet i Oslo har han blant annet veiledet en rekke hovedfags- og masterstudenter som har arbeidet med oppgaver der Arkivets samlinger har vært en viktig del av kildegrunnlaget.

Når det gjelder styresammensetningen, så har eierinstitusjonene alltid vært godt representert, og de har vekslet på å ha styrelederen. Fra 1980-årene og fram til litt etter århundreskiftet var det Arbeidernes Opplysningsforbund som hadde denne posisjonen. Jan Aaboen ble i 1990-årene etterfulgt av Alf Frotjold og Børre Pettersen, som begge var ledere av AOF. I 2002 overtok Kåre Myrvold, daværende leder av LOs administrative avdeling, denne funksjonen. Myrvold hadde da i mange

år vært nestleder i styret til Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek. Styret, som fortsatt ledes av Myrvold, ble kort etter hans tiltredelse utvidet med representanter fra Fellesforbundet og Fagforbundet, de to største forbundene i fagbevegelsen. Denne omdanningen og utvidelsen var et ledd i bestrebelsene på å trekke med flere sentrale aktører i fagbevegelsen og dermed også styrke styrets strategiske og finansielle arbeid.

Nye tiltak og mer plan i 1990-årene

Som i mange andre deler av arbeidslivet ble det i løpet av 1990-årene også i Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek satset mer på planmessig virksomhet. Ved siden av innføringen av konkrete årsplaner, ble det utarbeidet femårsplaner der mer langsiktige ambisjoner om ressurstilførsel, organisatoriske endringer, forskning, formidling og kompetanseheving ble nedfelt. Mye ble fulgt opp, men ikke alle målsettinger lot seg gjennomføre av praktiske og framfor alt finansielle grunner.

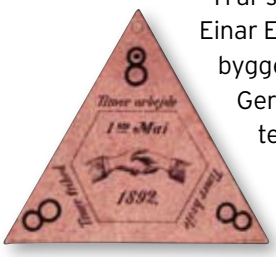

Det finnes et stort utvalg 1. mai-merker i Arkivets samlinger.

Det lyktes ikke å få LOs tilslutning til at organisasjonen burde markere hundreårsjubileet med «en bred, samlet framstilling av Fagbevegelsens historie i Norge». På grunn av store forsinkelser og betydelige utgifter ved utgivelsen av seksbindsverket *Arbeiderbevegelsens historie i Norge* var LO-ledelsen lite lysten på å finansiere et oppdragsarbeid om egen historie. Historieinteressen i LO var kanskje heller ikke på dette tidspunktet særlig stor. Den aktuelle faglige politikken, satsningen på Fagbevegelsens forskningsorganisasjon (Fafo) og presentasjonen av solidaritetsalternativet som noe nytt og framtidsrettet, gav mindre rom for å se bakover. Ti år senere bidro imidlertid styreleder Kåre Myrvold og arkivleder Knut Einar Eriksen på ulike måter til å relansere prosjektet, og dette ble underbygget med et konkret faglig og finansielt innspill. LOs sekretariat med Gerd-Liv Valla i spissen var nå interesserte. Styringsgruppe og forfattere ble raskt utpekt, og verket vil foreligge i tre bind ved 110-årsjubileet.

Jakten på nye lokaler i Folkets Hus lyktes heller ikke. Enkelte brukere har til tider beklaget at Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek er plassert noe bortgjemt i femte etasje i Folkets Hus. Da Vår Bank og Forsikring, nå SpareBank 1, mot slutten av 1990-årene flyttet fra sine lokaler på gateplanet i bygningen, ble det satt i gang et omfattende utredningsarbeid for å få hånd om de fraflyttede kontor- og kjellerarealene. Det syntes til å begynne med å være tilslutning til dette, og arkitektfirmaet Snøhetta ble engasjert til å tilrettelegge banklokalene for arkiv- og bibliotekformål. De beregnede kostnadene steg og ble etter hvert så vidt store at LOs

ledelse gav stoppordre til flytteplanene. Men ikke alt planleggingsarbeidet var forgjeves. Tidlig på 2000-tallet lyktes det Arkivet å overta bankens kjellerlokaler og også andre brukbare magasiner i Folkets Hus. Det har lettet arbeidet og gjort det mulig å ta imot nye, store arkivavleveringer.

Enkelte planer måtte skrinlegges i 1990-årene, men institusjonens økonomi ble betraktelig bedre på denne tiden. Det gjorde det mulig å ansette et par nye medarbeidere, anskaffe nytt edb-utstyr og løse flere arbeidsoppgaver. Den økonomiske framgangen hadde dels sammenheng med at institusjonen skaffet seg betraktelig større egeninntekter. Arkivet ble nå for alvor pålagt å ta betaling for enkelte tjenester og ervervet seg betydelige inntekter fra ordning av arkiver, bilderedaksjonelt arbeid og «overhead» fra de store forskningsoppdragene. Det hjalp også på økonomien at Norsk Kommuneforbund (NKF, nå Fagforbundet) kom inn som bidragsyter til Arkivet fra 1989 av. I første omgang dekket NKF kostnadene ved innkjøp av PC til alle ansatte. Deretter kom også bevilgningen fra NKF inn på regulær årlig basis.

Også formidlingsarbeidet ble på enkelte områder utvidet og gjort mer planmessig. Viktigst var at større deler av samlingene kunne gjøres lettere tilgjengelige ved innføring av edb-teknologi. Som vi alt har omtalt, tok denne prosessen til i 1980-årene. Arbeidet med å legge materiale inn i databaser ble betraktelig forsert og utvidet i det neste og følgende tiåret. Et annet og delvis nytt trekk var at formidlingsarbeidet framstod som et mer kollektivt ansvar. Særlig i første del av Kokkvolls lederperiode var det gjerne han selv som stod for foredrag og undervisning. Det gjaldt for eksempel på Sørmarka. Kokkvoll holdt gjennom en rekke år forelesninger på LO-skolen. I perioden 1977–87 var han også medlem av det rådgivende utvalget for LO-skolen. Et uttrykk for nye tanker var at Arkivet som institusjon i 1989 for første gang overtok historieundervisningen på LO-skolen og nå med et mer omfattende undervisningsopplegg. Undervisningen ble dekket av flere ansatte. I 1990-årene var det først og fremst Bergh, Lorenz og Halvorsen som foreleste. Senere ble flere involvert, og nå ikke bare historikere.

Som nyansatt arkivleder tok Trond Bergh i 1990 initiativ til å utrede hvilke funksjoner som burde tilligge Arkivet. Han hadde observert en sterk vekst i oppgaver og gjøremål uten at tilgjengelige ressurser var økt. En komité ble nedsatt, og en innstilling ble lagt fram i 1992. Sentralt i denne første «5-årsplanen», som den ble kalt, var at utviklingen gene-

relt burde gå i retning av en høyere grad av spesialisering. Man mente at dette ville gi en klar effektiviseringsgevinst. Videre ble det framholdt som like viktig at spesialiseringen ville øke kvaliteten på arbeidet. I takt med utviklingen innen de ulike fagutdannelser og med de økende faglige krav innen alle Arkivets arbeidsområder, mente komiteen at det var vanskelig å se hvordan en økende spesialisering kunne unngås.

Et spesialiseringstiltak som ble lansert var at hovedansvaret for lesesal- og referansearbeidet ble overført til bibliotekargruppen. Forutsetningen var at biblioteket ble forsterket med to stillinger. Tanken var at de øvrige faggruppene i hovedsak ble fritatt fra lesesalsarbeid og dermed kunne arbeide mer effektivt og konsentrert på sine områder. Denne modellen ble satt ut i livet i 1993.

Nærmere brukerne – fjernere fra arkivskaperne

Også for de regionale arkivene medførte 1990-årene store endringer. Innen arbeiderbevegelsen var det forutsatt at samarbeid med en offentlig institusjon ville bety at denne bar de største utgiftene, at ordning, oppbevaring og betjening av brukerne ville bli institusjonens ansvar. Det viste seg snart at dette var altfor optimistisk. De avtalene som ble inngått med offentlige arkivinstitusjoner innebar at de regionale arkivene selv måtte bære alle utgifter til ordning og i noen tilfeller også betjening av materialet. Dette ble vanskelig, og ulike finansieringsmodeller ble utredet uten at det ga særlig resultat.

I løpet av de siste tjue årene har alle arbeiderbevegelsens regionale arkiver, med ett unntak, inngått avtaler med offentlige arkivinstitusjoner.

Kostnadene ble etter hvert for store til å kunne ivareta en forsvarlig arkivdrift. Samtidig økte de offentlige arkivenes interesse for privatarkiver, og mer ressurser ble stilt til disposisjon. Ved siden av statsarkivene ble nye arkivinstitusjoner, som byarkiver, fylkesarkiver og interkommunale arkiv (IKA-er), samarbeidspartnere.

I løpet av de siste tjue årene har alle arbeiderbevegelsens regionale arkiver, med ett unntak, inngått avtaler med offentlige arkivinstitusjoner. Det har i mange tilfeller ført til at de regionale arkivene har overlatt til offentlige arkivinstitusjoner å oppbevare, ordne, registrere og betjene arkivene. I mange tilfeller ble den faglige standarden høynet. Tilgjengeligheten ble vesentlig bedret, både ved at arkivene ble profesjonelt ordnet og at de ble betjent på lesesal. Man kan si at materialet kom nærmere brukerne.

Betyr så dette at egne arbeiderbevegelsens regionale arkiver har blitt overflødige? Felles for alle arbeiderbevegelsens regionale arkiver er at de har et styre som minimum har som oppgave å skaffe midler til ordning av samlingene. Avtalene med de offentlige arkivinstitusjonene var ikke

gratis. Det ble stilt krav om at arkivmateriale som ble avlevert/deponert måtte være ordnet, eller at det ble betalt for ordning. Ildsjelene er heller ikke borte; det drives fremdeles ordningsarbeid på dugnad, men stadig mer overlates til profesjonelle arkivarer. I Arbeiderbevegelsens arkiv i Telemark, som er den eneste av de regionale arkivene som fremdeles fullt ut drives i arbeiderbevegelsens egen regi, er kravene til å skaffe inntekter langt høyere, da de har en lønnet arkivar i heltidsstilling og eget depot.

Det viktigste for de regionale styrene, i tillegg til å skaffe penger, er arbeidet med å oppmuntre fagforeninger og politiske lag til å ta vare på sitt arkiv og sende det inn til en arkivinstitusjon til oppbevaring. De kjenner organisasjonene og har nærheten til arkivskaperne. Dersom denne oppgaven blir neglisjert, vil det sterkt svekke begrunnelsen for fortsatt å ha et regionalt arkivnettverk for arbeiderbevegelsen. Fordi de fleste regionale arbeiderbevegelsens arkiver nå befinner seg i offentlige arkivinstitusjoner, har Arbeiderbevegelsens arkiv og biblioteks faglige bistand blitt mer begrenset, men fortsatt gis det noe finansiell støtte.

Flere hender i arbeid

Et mye brukt og beskrivende nøkkelord i plandokumentene til Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek etter 2000, er konsolidering. Begrepet favner både virksomhet, økonomi og bemanning. Målsettingen har vært å stabilisere aktivitetsnivået og ikke legge opp til for ambisiøse og urealistiske mål om økte tilskudd og bemanningsvekst. Selv med slike styresignaler og rammer har det vært mulig å oppnå et forbedret og mer forutsigbart finansielt grunnlag og dermed også en utvidelse av staben. Administrasjon og arkivstyre har de siste årene, med henvisning til arbeidsgiveransvaret og skiftende inntektsmuligheter, for første gang lyktes å bygge opp en solid økonomisk reserve.

Før andre verdenskrig ble arkivarbeidet utført av én lønnet person en time eller to på kveldstid. I 1966 var staben vokst til fem fast ansatte, og i 1979 og 1988 til henholdsvis sju og elleve. I 1993 ble antallet fast ansatte økt til fjorten. Etter et par vanskelige økonomiske år rundt hundreårsskiftet, men uten tvungen nedbemanning, lyktes det styre og administrasjon å etablere et mer solid og forutsigbart finansielt grunnlag. Denne forbedringen av økonomien, som både eierinstitusjonene, Kultur- og kirkedepartementet og de ansatte har bidratt til, har gjort det mulig å utvide staben gradvis til seksten fast ansatte og trappe opp virksomheten på flere felter.

Noe av framgangen kan tilskrives tilfeldigheter. Hovedforklaringen ligger i de ansattes innsats, en planmessig og nøktern budsjettpolitikk og velvillig innstilte private og offentlige bidragsytere. Også gunstige

Trond Henriksen med avlevert arkivmateriale som ordnes og registreres.

FOTO: STEIN MARIENBORG/DAGSAVISEN.

strukturelle betingelser har gavnet Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek. Fagbevegelsen i Norge har etter 2000 styrket sitt medlemsgrunnlag. De svenske og danske søsterinstitusjoner derimot er blitt rammet økonomisk ved at fagbevegelsen der har fått færre medlemmer. I tillegg har de offentlige bevilgningene til kulturaktiviteter i Norge vært økende som følge av kulturløftet under den rødgrønne regjeringen.

Samlet sett har disse positive utviklingstrekkene gjort det mulig for Arbeiderbevegelsen arkiv og bibliotek å styrke og ikke bare befeste virksomheten.

Vi kan føye til at flere eksterne forskere i de siste årene har hatt arbeidsplasser her under arbeidet med store oppdragsprosjekter om bl.a. AUFs, Norsk Sjømannsforbunds og LOs historie. Det har, slik ledelsen ser det, lettet forskernes arbeid og framdrift og hatt positive faglige og sosiale ringvirkninger. Men arbeidsbelastningen for flere ansatte har også økt merkbart.

Som for kunnskapsinstitusjoner flest er de ansatte den viktigste ressursen. De tilsatte har varierte arbeidsoppgaver knyttet til arkiv, bibliotek og bildetjeneste. Publikumstjeneste og innsamling, ordning og registrering av arkivalia, bilder og publikasjoner, det vi kan kalle basisoppgavene, legger fortsatt beslag på mest personalressurser. Staben av arkivarer, historikere, bibliotekarer og bildemedarbeidere bidrar samtidig ved en allsidig formidlingsvirksomhet til å gjøre institusjonen synlig utad. Vektleggingen av formidlingen av arbeiderbevegelsens historie er, som vi har sett, et trekk som kan føres tilbake til 1970- og 80-årene. Også når det gjelder arbeidsformer, kan linjer trekkes tilbake til denne perioden. Men i større grad utføres i dag bevarings- og formidlingsarbeidet i form av prosjekter der flere eller alle faggrupper medvirker. Samarbeidet om internettsatsingen er det kanskje klareste uttrykket for det.

Ny brukervennlig teknologi og mer veiledning

En tydelig og oppmuntrende tendens i det 21. århundre er at etterspørselen etter institusjonens varierte tjenester har fortsatt å øke. Innføringen av moderne informasjonsteknologi og den utvidete bemanningen har gjort det mulig å legge ut mer opplysninger om samlingene på hjemmesidene. Her finnes det nå blant annet en historisk kalender, flere bildeutstillinger og noe historisk stoff. Mer materiale er også, som alt nevnt, blitt tilgjengelig for brukerne på søkbare databaser. Stadig flere av institusjonens brukere kan således skaffe seg informasjon om institusjonens tjenester og samlinger på internett, og det er blitt mer vanlig å søke assistanse og veiledning pr. e-post. Som tilfellet også er for de nordiske søsterinstitusjonene, har disse endringene ført til noen færre lesesalsbesøk. Men fortsatt har Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek mange besøkende, og et økende antall grupper og organisasjoner kommer hit for orientering om institusjonens samlinger og virksomhet.

En tydelig og oppmuntrende tendens i det 21. århundre er at etterspørselen etter institusjonens varierte tjenester har fortsatt å øke.

Ikke alltid like påaktet utføres det en utstrakt veiledning av forskere, forfattere, studenter og besøkende med tilknytning til presse eller arbei-

Bibliotekar Jorunn Pedersen mottar publikum i skranken. Her kan brukerne få grundig veiledning i Arkivets omfattende materiale og bruken av dette.

FOTO: STEIN MARIENBORG/DAGSAVISEN.

derbevegelse. Et illustrerende eksempel kan gis. Etter Riksarkivet er det intet annet arkiv eller bibliotek i landet som oppsøkes av så mange hovedfagsstudenter, nå masterstudenter, i historie og andre samfunnsfag. Det samme gjelder nok for mer erfarne forskere. Mye av kildematerialet til oppgaver og avhandlinger finner de her. En del av det omfattende informasjons- og veiledningsarbeidet som utøves av staben gjenspeiles i forordet til de mange titalls bøker, hovedfags- og masteroppgaver og andre større publikasjoner som har vært utgitt de siste par tiårene. Her henviser gjerne forfatteren til den velvillige assistansen som har vært gitt av ansatte ved Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek. I økende grad benyttes også dokumenter og bilder fra institusjonens samlinger i reportasjer i aviser og fjernsyn. Med utgangspunkt i institusjonens betydelige bildesamling har medarbeidere i de siste par tiårene kunnet ta på seg en rekke krevende bilderedaksjonelle oppgaver. Flere av de ansatte foreleser og deltar også i eksamensarbeid på universitet og høgskoler, og det holdes foredrag og innledninger på skoler, historie- og arkivkonferanser og på kurser innad i arbeiderbevegelsen, det siste riktignok i mindre omfang enn før.

Som følge av arbeidskrevende basisoppgaver, herunder også mye av formidlings- og veiledningsvirksomheten, er det ikke lett å få avsatt tid til mer sammenhengende og bredt anlagt forskningsarbeid. Det utføres imidlertid atskillig forskning av flere ansatte, da først og fremst som oppdragsforskning. Sentralt i institusjonens formidlings- og forsknings-

arbeid står fortsatt utgivelsen av årboken *Arbeiderhistorie*. Her bidrar ansatte med redaksjonelt arbeid og artikler. Flere har også publisert bøker og bidratt med artikler og anmeldelser i antologier og faglige tidsskrifter. Av kollektive tiltak kan nevnes at staben ved Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek, sammen med tilknyttete forskere, tok et ansvar for å skrive mange av artiklene om sentrale aktører i arbeiderbevegelsen i det nylig ferdigstilte *Norsk biografisk leksikon*. LO-leder Yngve Hågensen var blant de betydelige personer i norsk samfunnsliv som kunne ha vært uten biografisk omtale dersom ikke Arkivet hadde minnet om dette og medvirket.

Et felles økonomisk løft

Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek er fortsatt eid av LO og DNA, og fagbevegelsen bevilger fortsatt mest midler til virksomheten. Om lag 50–55 prosent av inntektene kommer derifra. Faste bidragsytere er nå OU-fondet, Fagforbundet og LO Stat. Om lag ti prosent av budsjettkostnadene dekkes av egeninntekter. Disse midlene, som først fikk betydning for institusjonen utover i 1990-årene, blir fortsatt primært skaffet til veie ved ordning og registrering av arkiver og bilderedaksjonelle oppdrag. I tillegg har salg av bilder blitt en viktig inntektskilde de siste par årene. Egeninntektene, som er betraktelig større enn for de nordiske søsterinstitusjonenes tilfelle, er viktige for å opprettholde aktivitetsnivået. Minussidene er at oppdragsarbeidet binder opp virksomheten og gjør det økonomiske grunnlaget mer sårbart.

Det kanskje mest slående uttrykk for anerkjennelsen av institusjonens samfunnsmessige betydning er at Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek siden 1972 har mottatt bidrag til driften over statsbudsjettet. Den statlige støtteandelen har i de senere årene beveget seg noe oppover, fra 30 til 35 prosent. Det offentlige tilskuddet er imidlertid fortsatt lavere enn det som den svenske og særlig den finske søsterinstitusjonen mottar. De statlige bevilgningene her dekker henholdsvis 40 og 70–80 prosent av driftkostnadene.

Arkivstyrets målsetting har siden 1970-årene vært å få staten til å dekke halvparten av driftskostnadene.

Arkivstyrets målsetting har siden 1970-årene vært å få staten til å dekke halvparten av driftskostnadene. Tidligere riksarkivar John Herstad anbefalte i en tilråding til departementet i 2006, med henvisning til institusjonens nasjonale betydning, at den statlige støtten til Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek skulle trappes vesentlig opp i de nærmeste årene – til en offentlig driftsandel på 60 prosent i 2013. Selv om det under den rødgrønne regjeringen bevilges betraktelig mer til kulturformål, herunder også til arkiv-, bibliotek- og museumssektoren, vil det åpenbart bli krevende å få realisert dette forslaget fullt ut. Men tilrådingen som

Konsulent i biblioteket, Kjersti Åberg, i bokmagasinet. Her finnes et rikholdig bibliotek med faglitteratur.
FOTO: STEIN MARIENBORG/DAGSAVISEN

landets fremste offentlige arkivmyndighet har gitt Kultur- og kirkedepartementet gir saklig tyngde og retning for det videre budsjettarbeidet.

Selv om eierforholdet ligger fast, har et par viktige organisatoriske endringer funnet sted i de siste årene. Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek har blitt en egen økonomisk enhet. I dag er det lett å konstatere at det var et riktig grep på dette tidspunktet å løsrive Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek fra det langvarige økonomiske hopehavet med Arbeidernes Opplysningsforbund. AOFs forretningsutvalg hadde siden sist i 1970-årene fordelt det meste av fagbevegelsens støtte til Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek. Så lenge AOFs økonomi var god, skapte ikke dette problemer. Etter århundreskiftet fikk imidlertid AOF av et sett av grunner store vansker, med en omfattende nedbemanning som følge. Selvstendiggjøring kombinert med en endret finansieringsmodell bidro til at Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek i det store og hele unngikk ringvirkninger av vanskene som rammet AOF.

En annet betydningsfullt organisatorisk grep var etableringen av et representantskap som institusjonens øverste myndighet i 2004. Dette nye organet, som har medlemmer fra alle organisasjoner i arbeiderbevegelsen som bevilger midler til Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek, behandler institusjonens budsjett, årsrapport, regnskapsdokumenter og velger representanter til styret. For institusjonen har representantskapet

betydd en mulighet til å få et større faglig nettverk og lettere kunne spre informasjon om virksomhet og samlinger i arbeiderbevegelsen.

Store samlinger

Ved store avleveringer av parti- og forbundsarkiver og bildemateriale har samlingene vokst jevnt og trutt fra 1970- og 1980-årene. Hvert år har Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek mottatt mellom 150 og 300 hyllemeter med nye arkiver. I samme periode har også bilde- og boksamlingene blitt kraftig utvidet.

Bestanden av privatarkiver utgjør nå 6000–7000 hyllemeter, spenner over et tidsrom på over 150 år og er landets største nest etter Riksarkivets. Arkivsamlingen kan deles i fire hovedgrupper. Partiarkivene omfatter alle partiene på den såkalte venstresiden samt alle deres side- og underordnede organisasjoner, som for eksempel stortingsgrupper, ungdomsorganisasjoner, kvinneorganisasjoner, studieorganisasjoner og avholdslag. Et annet tyngdepunkt er fagbevegelsens arkiver. Institusjonen oppbevarer arkivene etter Landsorganisasjonen i Norge (LO) og de fleste fagforbund som er tilsluttet LO og deres forløpere. Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek har også arkiver etter den lokale fagbevegelsen, først og fremst i Oslo, Akershus og Buskerud. Gjennom årene har institusjonen også mottatt arkiver fra en bred flora av virksomheter, de fleste med tilknytning til venstresiden. Det kan være arkiver etter forlag, kulturorganisasjoner, kvinneorganisasjoner og freds- og solidaritetsorganisasjoner. Spennvidden er stor, fra Norsk Bonde- og Småbrukarlag til Teatersentralen. Den fjerde grupperingen er de drøyt 200 personarkivene. Det er ikke underlig at personarkivene er blant de mest etterspurte. De fleste av Arbeiderpartiets statsministre og også mange statsråder har avlevert sine til dels meget omfangsrike arkiver. I tillegg oppbevarer institusjonen en rekke arkiver etter personer som har vært aktive i fagbevegelsen og i de ulike venstrepartiene.

Både i teori og praksis er institusjonen i dag hele arbeiderbevegelsens arkiv. Selv om det har vært sterke stridigheter på venstresiden i norsk politikk, har altså alle politiske retninger funnet det formålstjenlig etter hvert å overføre sine arkiver til Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek. En slik samlende arkivløsning er først og fremst kjennetegnet for den skandinaviske arbeiderbevegelsen. Man behøver ikke å dra lenger enn til Finland før man finner et fagbevegelsens arkiv og to arkiver med henholdsvis sosialdemokratiske og kommunistiske røtter. Det er også et tankekors at de borgerlige partiene i Norge ikke har etablert tilsvarende arkiv- og bibliotekinstitusjoner. Det har en rekke av deres vesteuropeiske søsterpartier gjort.

Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek har fra starten av hatt som oppgave også å ta vare på bøker og brosjyrer som angår arbeiderbeve-

gelsen i vid forstand. Boksamlingen omfatter norsk og internasjonal arbeiderbevegelse, historie, samfunnsfag, arbeidsliv, internasjonal politikk, likestilling og en del skjønnlitteratur. Noen av publikasjonene fra arbeiderbevegelsens organisasjoner og de eldste bøkene er så sjeldne at de bare finnes her eller få andre steder i landet. Institusjonen har en omfattende norsk og internasjonal tidsskriftsamling. Mange tidsskrifter kan føres langt tilbake i tid.

Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek har som nevnt helt fra etableringen tatt vare på fotografier. Den mye brukte samlingen omfatter i dag nær halvannen million bilder, som spenner over tidsrommet fra 1860 og fram til i dag. Den kraftige tilveksten etter 2000 skyldes at samlingen har fått et stort tilskudd av pressefotografier, blant annet ved en stor avlevering fra Arbeiderbladet (Dagsavisen). Samtidig ble mangeårig sjef for Arbeiderbladets arkiv, Vivi Aaslund, ansatt i Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek. Fra Arbeiderbladet kom også et innholdsrikt klipparkiv med over en million avisartikler fra perioden 1947–85. Via kortregistreringen finner vi at Alf Prøysen skrev sine første «Lørdagsstubber» 13. oktober 1951, og at Jens Stoltenberg første gang var i Arbeiderbladets spalter 1. juni 1973. Unggutten hadde tatt fri fra skolen for å følge Arbeiderpartiets landsmøte.

Det er også grunn til å trekke fram at institusjonen har en stor samling av faner fra arbeiderbevegelsens organisasjoner. De eldste fanene er fra midten av 1800-tallet, og over 1500 faner fra hele landet er nå registrert i bildedatabasen. Samlingen, som omfatter 700 faner, er landets største.

Et viktig dokumentasjonssenter

Lenge fungerte institusjonen som et bortgjemt bibliotek for tillitsvalgte og arbeidere. Det endret seg i 1970- og 80-årene. I dag er Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek et vel utbygd dokumentasjonssenter som er åpent for alle og med mange brukere. De fleste besøkende er studenter og forskere fra inn- og utland og journalister. Dernest kommer fortsatt mange personer med tilknytning til arbeiderbevegelsen. I tillegg til de mange besøkende, benytter stadig flere seg av den informasjonen om institusjonens samlinger som er lagt ut på hjemmesidene.

Samtidig har Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek i de siste par tiårene i stadig større utstrekning knyttet kontakter med andre forsknings-, arkiv-, bibliotek- og kulturinstitusjoner. I dag har Arkivet medlemskap i eller samarbeidsavtaler med en rekke institusjoner i inn- og utland som har betydning for virksomheten. Et eksempel på dette er samarbeids- og arbeidsdelingsavtalen som ble inngått med Riksarkivet i 2001, et par år senere også med Statsarkivet i Oslo. Avtalen, som i stor grad stadfestet tidligere praksis, er fulgt opp med hyppigere kontakt og infor-

På lesesalen kombineres bruken av gamle kilder med ny teknologi.
FOTO: STEIN MARIENBORG/ DAGSAVISEN

masjonsutveksling. I så måte er dette nå mer formaliserte samarbeidet en illustrasjon på det som står om de to institusjonene i St. meld. nr. 22 (1999–2000): «I praksis har det statlege Riksarkivet og det private AAB (Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek) delt det nasjonale ansvar seg imellom når det gjeld arbeidet med å bevara privatarkiv av landsomfattande eller nasjonal karakter ... Ansvarsdelinga kjem bl.a. til uttrykk ved at dei historiske arkiva etter dei politiske partia på den ikkje-sosialistiske sida i stor grad er avlevert til Riksarkivet, medan Arbeidarpartiet og dei andre partia på venstresida har avlevert til AAB.»

Samfunnet er mer enn stat og kommune. Allsidig dokumentasjon av samfunn, kultur og andre historiske forhold forutsetter at det også tas vare på kilder fra og om privat virksomhet. Samlingene i Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek gir således bedre muligheter til å skrive allmenn politisk, økonomisk og sosial historie, lokalhistorie, arbeidslivhistorie, bedriftshistorie, organisasjonshistorie og biografier om framtredende enkeltpersoner. Privatarkiv, som Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek, kan også være til hjelp for å dokumentere individuelle og kollektive rettigheter og interesser.

Formålet med virksomheten som ble nedfelt i statuttene i 1908, har således stadig bærekraft. Arbeiderbevegelsens skriftlige og audiovisuelle kulturskatter har, slik det ble planlagt, i stor utstrekning blitt samlet inn, og institusjonen har dermed bidratt til å bevare og fremme kunnskap om arbeiderbevegelsens historie.

Forfattere av denne artikkelen har vært
Knut Einar Eriksen, Solveig Halvorsen, Einar A. Terjesen.